Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Sayı: 68, Bahar 2021, s.663-702. (DOI: 10.46955/ankuayd.943794)
Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 18.12.2020 - 06.04.2021 (*Araştırma Makalesi*)

ÜRETİM VE TİCARET BAĞLAMINDA MENDERES DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE PAMUK TARIMI (1950-1960)

Nadir YURTOĞLU*

ÖZ

I. Menderes Hükümetinin kurulduğu 22 Mayıs 1950'den, darbeyle yönetimden uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960'a kadar, üretim ve ticaret bağlamında Türkiye'de pamuk tarımıyla bunun ekonomiye olan katkıları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Menderes Döneminde pamuk üretimi (1950-1960) ve pamuk ticareti (1950-1960) şeklinde iki başlık halinde sayısal verilerle ele alınmıştır. Makalenin kaynaklarını; Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunlar ve tutanak dergileri, Zabıt Ceridesi; Resmî Gazete, Ayın Tarihi, istatistik yıllıkları, tarım ve ekonomi dergileriyle gazeteler oluşturmaktadır. Konu incelenirken, Menderes Dönemi Türkiyesi ile Dünya'nın pamuk tarımı konusunda yaşanan gelişmeleri göz önüne getirilerek gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Menderes yönetiminin iktidara gelmesinin ardından pamuk ekimi ve ticaretinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. İlk etapta, dünyadaki emsalleriyle rekabet edebilecek kapasitede geliştirilen çırçır ve selektör makineleri, maliyet ve enerjiden tasarruf yapmasının yanı sıra iş hacmini de genişletmiştir. Ayrıca pamuğun ekim, üretim, iç piyasa ve ihracat durumunu istişare edip sorunlarına çözüm yolları bulmak amacıyla 15 Mart 1951'de Ankara'da bir toplantı düzenlenmiştir. Dahası, adı geçen mahsulün sulanma, tohum ıslahı ve zararlılarıyla yapılan mücadele ve alımında yüksek fiyat politikasının uygulanmasının üretim ve ihracatı tetiklemesi, milli ekonomiye katkılar sağlanmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çırçır Makinesi, Menderes Dönemi, Pamuk Selektör, Pamuk Ticareti, Pamuk Üretimi.*

---

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr, (ORCID: 0000-0001-7478-3149).

COTTON PRODUCTION AND TRADE IN TURKEY IN MENDERES PERIOD (1950-1960)

ABSTRACT

This study addressed cotton production and trade and its contributions to Turkey's national economy from the foundation of the First Menderes Government (May 22, 1950) to the 1960 coup d'état, which overthrew it. The study discussed the topic under two headings: (1) cotton production and (2) cotton trade during the Menderes Period (1950-1960). Data was collected from the Presidency Republican Archive Documents, laws and minutes journals from Grand National Assembly of Turkey, the memorandum diary, the Official Gazette, the magazine of "Ayın Tarihi," statistical annuals, agriculture, and economy journals, and newspapers. The study also took into account the developments in global cotton agriculture while evaluating the cotton production and trade in Turkey during the Menderes Period. The Menderes Government took steps to improve cotton production and marketing. First, ginning and selector machines competing with their counterparts in the world were introduced. Those machines allowed both cost and energy savings and expanded the volume of production. A meeting was held in Ankara on 15 March 1951 to discuss cotton cultivation, production, domestic market, and exports and resolve possible issues. Moreover, irrigation, seed improvement, pest control, and the state purchasing the produce at high prices boosted the cotton production and exports and contributed to the national economy.

Keywords*: Cotton Production, Cotton Selector, Cotton Trade, Gin Machine, Menderes Period.*

Extended Abstract

The formation of the Menderes Administration in Turkey ushered in a new era in cotton production and export. First of all, the administration lifted the custom and import tariffs on DDT (dichlorodiphenyltrichloroethane), which is used to combat green and pink worms which is one of the pests harmful to cotton.

During the Menderes Administration, Turkish engineers in Izmir worked on a roller gin to separate cotton from its seeds. They managed to manufacture a single-blade roller gin that could compete with its counterparts in the world in terms of speed, quality, and price. What is more, an advanced selector machine was manufactured in Mersin to separate cotton seeds.

Turkey became one of the major cotton-growing countries during the Menderes Administration. Using modern vehicles for cultivation in Çukurova and the Aegean region was one of the primary reasons behind the increase in yield. Farmers used motor vehicles to work their land. What is

more, they sowed quality seeds, irrigated their land properly, protected their crops against pests, and were allowed to export their produce in cooperation with agricultural institutions, which is the primary reason behind the progress in cotton production.

Arable land for cotton expanded thanks to modern agricultural equipment during the Menderes Administration. That expansion and the increase in cotton yield and income provided new job opportunities in many fields from production to export. The expansion resulted in many job opportunities, as well as the establishment of new ginning enterprises and the growth of transportation routes. Especially İzmir, Aydın, Adana, Hatay, Manisa, and İçel were the top cities to produce cotton which enables them to flourish.

In 1950, when Menderes came to power, cotton had a share of 26.48% among export products. However, it achieved a larger share than tobacco, indicating that its production and export reached a significant level. Besides, no effort was spared to standardize it, preserve its quality, find out about its properties, and turn it into a much sought-after item.

Turkish Fiber Cotton Standards were set in 1952, and for the first time, cotton monitoring organizations were established in provinces under the oversight of the Standardization Department of the Ministry of Economy and Commerce. These developments indicate that Menderes paid particular attention to standardization to increase cotton export. Moreover, two American cotton experts visited Turkey in 1953 to standardize and classify the Turkish cotton. Consequently, two cotton production areas in Çukurova and the Aegean region were set up to obtain standardized cotton samples. What is more, the Ministry of Economy and Commerce funded all efforts to ensure commercial security in foreign markets, increase the value and production of cotton, contribute to agriculture and development, and turn it into a reliable, robust, and abundant source of foreign currency.

Thanks to these developments, Turkey was capable of selling cotton to 18 countries in 1953, with West Germany being the primary purchaser, followed by Italy, France, Hungary, Japan, Czechoslovakia, Yugoslavia, and Poland.

Meetings were held to resolve the problems of cotton production during the Menderes Administration. A meeting was held in Ankara, where participants discussed cotton production as well as its export and state in the domestic market in Mid-March 1951. Fazlı Turga, the Manager of Sümerbank Nazilli Printing Industry Enterprise, drew up a report regarding the activities conducted under the supervision of İrfan Ülkü, the Manager of Çukurova Agricultural Sales Cooperative. The report was submitted to the Ministry of Agriculture.

This study focused on primary sources and numerical data. The data was analyzed using document analysis, which is a qualitative research method. Although there is a body of research on various issues during the Menderes Period, few studies investigate cotton production. Therefore, this study is based on cotton production during the Menderes Administration. Another reason to focus on cotton production is that cotton is an indispensable part of our lives from birth to death, and its export is an essential source of foreign currency.

Giriş

Osmanlı Devletinde Pamuk

Pamuğun tarım ve endüstrideki gelişimi 11. yüzyılda Anadolu Selçukluları, 14. yüzyıldan sonra da Osmanlı Devleti'yle varlığını göstermeye başlamıştır. Çukurova'da Ramazanoğulları Beyliği Döneminde alınan ağır vergilerin rekolte artışını engellemesinin ardından bölgenin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle birlikte pamuk üretiminde yükselişler kaydedilmiştir.[1]

Tohumunun dağıtımından takriben 400 yıl evvel pamuğun Anadolu şehirlerinde ekim ve ticaretinin yapıldığı, 1470 yılına doğru Floransalı Benedetto Dei'nin, Bursa pazarında vatandaşlarının pamuk, balmumu ve baharat bulduğunu ileri sürmesinden anlaşılmaktadır.[2] Dahası, pamuktan imal edilen dokuma ve ipek karışımı kumaşların Osmanlı toplumunda giyim-kuşam ve döşemelik halde geniş bir kullanım alanına sahip olduğu da bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Ölenlerin mahkemece belirlenen eşya listesinin yanı sıra saray defter ve gümrük kayıtları da bu kullanımı açıkça ortaya koymuştur. Kadın

---

[1] Bayram Evin, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova'da Pamuk Üretimi (1850-1900)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2016, s. 20; Pamuğun insan hayatıyla doğrudan ilişkisi hakkında bilgi almak için Bk. Hüseyin Başal, "Türkiye'de Pamuk Tarımı", **Türktob Dergisi**, S. 21,Yıl: Nisan 2017, s. 6;Yine pamuk kelimesinin kökeni ve Türkçe' de kullanılışı ile ilgili bilgi için Bk. **En Son Dakika**, 15 Eylül 1941, No: 734, s. 3.

[2] Halil İnalcık, " Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, C. XXIV, S. 93, Yıl: Ocak 1960, s. 47; 1765 yılından itibaren pamuğun İngiltere'deki endüstrileşme süreci hakkında bilgi almak için Bk. Fatih Damlıbağ, **Osmanlı Devletinde İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 4; Ayrıca 1733'den 1769'a kadar geçen süreçte İngiltere'de tekstil sanayisinin geçirdiği gelişme evreleri hakkında bilgi almak için Bk. Fatih Mehmet Öcal, Kıvanç Altıntaş, "Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerindeki Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 15, Yıl: 8, Ağustos 2008, s. 2069.

başlığı ve sarıklardaki tülbent ile tüllerden iç çamaşırı, kaftan, şalvar, yorgan, mendil, havlu ve hamam peştamallarına; minder ve yastıklardan askı ve perdelere kadar farklı objeler pamuklu bez ve kumaşlardan imal edilmiştir. Bu bağlamda 1640 tarihli narh defterinde 24 çeşit tülbenttin ismi geçtiği bilinmektedir. Pamuklu bez ve kumaş talebi, ülkenin köy ve şehirlerindeki farklı ve yaygın bir el dokuma endüstrisi tarafından karşılanmıştır. Bu bakımından Anadolu'da pamuklu sanayisinde uzmanlaşan belli bölgeler iç talebi gidermesinin yanı sıra Avrupa için imalat da gerçekleştirmiştir. Kısaca üretim ve ticaretiyle pamuğun, hububattan sonra Osmanlı ekonomisinin önemli bir sektörü haline geldiği gözlemlenmektedir.[3]

Pamuk yetiştiriciliğinde ileri bir seviyeyi yakalamak amacıyla çiftçilere karşılıksız tohum dağıtımı ise 1863 yılında başlatılmıştır. Aynı yılda *Ceride-i Havâdis'in Takvim-i Vekâyi* den aldığı habere göre, Mısır'dan, Anadolu'ya 263.689 okka pamuk tohumu getirilip ücretsiz halde dağıtılmıştır.[4]

%80'i ihraç edilerek iplik ithalatıyla yerli dokuma sanayisine dönüşümü sağlanan pamuğun, %18,6'sı ancak bu sanayide kullanılabilmiştir.[5] Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında İngiltere'ye pamuk ihracının durdurulması, Ege ve Çukurova pamuğuna olan talebi hızla artırmasının yanı sıra en büyük ticaret limanı bulunan İzmir'de, bu ürünü önemli satış malı durumuna getirmiştir. Ancak savaşın sona ermesi ardından Anadolu'dan yapılan ihracatın azaldığı gözden kaçmamaktadır.[6] 1878'de 344.310 Altın Lira olan pamuk ihracatı 1883'de 476.646, 1889'da 500.816 ve 1895'de 562.752 Altın Liraya yükselirken, 1905'de inişe geçerek 512.576'ya düşmüş, 1913 yılına gelindiğinde tekrar çıkışa geçerek 1.205.676 altın liraya ulaşmıştır.[7] Yine 1909'da 153.091

---

[3] Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 1.

[4] Evin, **a.g.e**, s. 33.

[5] DİE, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları İstatistiği**, Haz. Gündüz Ökçün, Ankara, 2003, s. XXII; İnsanın istihdam edilmesi ve ihtiyaçlarının da karşılanması bakımından pamuğun işlevi hakkında bilgi almak için Bk. Adnan Aydın, **Türkiye'de Tescillenmiş Bazı Ticari Pamuk Çeşitlerinin Moleküler Karakterizasyonu Üzerine Bir Araştırma**, Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2018, s. 25; Mustafa Yaşar, **Pamukta Türler Arası (Gossypium Hirsutum L. ve Gossypium Barbadense L.) Melezleme ile Verim ve Lif Teknolojik Özelliklerinin Genetik Analizi**, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır, 2018, s. 1.

[6] DİE, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Haz. Şevket Pamuk, Ankara, 1995, s. 35.

[7] İGM, **Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Haz. Celal Aybar, Yayın No: 132, Ankara, 1939, s. 55-59; 1897'de ekili topraklarda her dönüme düşen pamuk miktarıyla ekilen arazinin yüzölçümü, alınan mahsul ve üretim fiyatı hakkında bilgi almak için Bk. DİE, **Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Haz. Tevfik Güran, Ankara, 1997, s. 147.

hektar alandan elde edilen 77.335 ton pamuğun, 1913'de 148.845 hektardan 57.138 ton halde üretildiği görülmektedir.[8]

Cumhuriyetin İlk Döneminde Pamuk

Türkiye Cumhuriyeti'nin teşkili ardından tarım mahsullerinden olan pamukla ilgili yeni bir süreci başlatan Atatürk, ulusal bir tekstil sanayisinin meydana getirilip üretimin yapılabilmesi maksadıyla harekete geçmiştir. İlk etapta değişik türde tohumların ülkeye ithali ve çiftliklerde tecrübe edilmesinin ardından verimi yüksek ABD kökenli Akala ve Cleveland cinslerinin ziraatının geliştirilmesi için çaba sarf edilmiştir.[9]

Atatürk Döneminde pamuk ıslahının yapılarak Akala ve Cleveland türlerinin kullanılmasında 1926'da Adana, 1931'de Eskişehir ve 1933'te de Nazilli'de tesis edilen üretim çiftliklerinin önemli bir görevi yerine getirdiği bilinmektedir.[10] Ayrıca pamuk ıslahı, üretim sahalarının artırılması ve

---

[8] DİE, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri**, **1909, 1913 ve 1914**, Haz. Tevfik Güran, Ankara, 1997, s. 6-7.

[9] Nadir Yurtoğlu, "İnönü Döneminde Türkiye'de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)", **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, **Belgi Dergisi**, C. 1, S. 19, Yıl: Kış 2020, s. 1832; Akala ve Cleveland türü tohum çalışmaları için Bk. Suphi Rıza Doğukan, "Türkiye'de Pamuk-III", **İktisadi Yürüyüş**, C. 3, S. 31, Yıl: 2, 16 Mart 1941, s. 11; Aslan Tufan Yazman, "Beyaz Altın", **İktisadi Yürüyüş**, C. 2, S. 20, Yıl: 1, 16 Eylül 1940, s. 1; Necati Turgay, "Milli Gelir Kaynaklarımızdan Biri: Pamukçuluğumuz", **İktisadi Yürüyüş**, 29 Ekim 1942 Tarihli Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 9; Adana'da saf pamuk dağıtım çalışmalarıyla ilgili Bk. "Temiz Pamuklar", **Savaş**, 19 Eylül 1934, No: 262, s. 1; Japonya'ya İzmir'den takas yoluyla ihraç edilecek pamuk karşılığında sanayi mallarının getirilmesi planlanmıştır. Konu ile ilgili Bk. "Japonya'ya Pamuk Satıyoruz", **İzmir Postası**, 18 Eylül 1934, No: 4008, s. 4; Tarım Bakanlığınca hazırlanan beş yıllık pamuk programının ilk iki yılı başarıyla uygulanmış, 1938'de üretimin 160.000 balyaya çıkarılması öngörülmüştür. "Pamuk İstihsalatımız Artırılacak", **Kurun**, 22 Eylül 1935, No: 6358-298, s. 4; Yerli ve yabancı pamuk kozalarını birlikte işleyen fabrikaların ilk etapta birbirinden ayrılmasının imkânsızlığı nedeniyle geçici ve sırayla bunların çalışmalarını yapması kararlaştırılmıştır. Konunun ayrıntıları için Bk. "Yerli Pamuk İşleyen Fabrikalar", **Son Telgraf**, 17 Eylül 1937, No: 507-93-93, s. 3; Mersin limanından bir önceki yılın 3.488 balyasına karşılık 1931 yılının temmuz ayında 623.116 lira tutarında 8.702 balya pamuk ihraç edilmiştir. Pamuk satışı yapılan ülkelerle ihraç miktarı ve tutarları için Bk. Burhaneddin Ali, "Vaziyet Fena Değil", **Yarın**, 15 Ağustos 1931, No: 593, s. 3.

[10] TBMM, **Tutanak Dergisi**, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 309; 1933 yılında fabrikaların pamuk ihtiyaçları hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ayşe Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933; Raporlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 27; Yurtoğlu, **a.g.m.**, s. 1832; İspanya Barselona'da 19 Eylül 1929 Perşembe günü açılan Uluslararası Pamuk Kongresine 500 delege katılmıştır. **Milliyet**, 20 Eylül 1929, No: 1294, s. 2; Yıllık 1 milyon 600 bin kg'dan 15 milyon kg pamuk yetiştirme kapasitesine ulaşacak Iğdır ovasını sulayacak Serdarabat kanalının temeli 14 Eylül 1938'de atılmıştır. 560 milyon liraya mal

fiyatların indirilmesiyle ilgili faaliyetleri yürütmek amacıyla 4 Haziran 1937 tarihinde kabul edilen 3203 sayılı kanunla *Pamuk İşleri Müdürlüğü* ihdas edilmiştir.[11]

Bu dönemde Türkiye'de Ege ve Çukurova adı altında iki pamuk üretim bölgesi tespit edilerek standart tip numuneleri hazırlanıp çoğaltılmıştır. 1923'ten 1950'ye kadar olan dönemde Adana ve İzmir borsalarında pamuklar bazı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Adana Borsasında; Amerikan tipi ve yerli halinde ikiye ayrılan pamuklardan yerli olanlar; *Kozacı, Kapı Malı, Makine Parlağı, Yüksek Makine Parlağı ve Piyasa Temiz*i adı altında beş sınıf halinde tasnif edilmiştir. İzmir Borsasındaki pamuklar ise; *Yerli I ve II* adı altında iki gruba ayrılmıştır. Amerikan kökenli pamuklar da İzmir ve Adana borsalarında *Akala I ve Akala II* adı altında isimlendirilmiştir.[12]

Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın başlaması, pamuk fiyatlarının yükselişine yol açmıştır.[13] Savaştan evvel 40 kuruş civarlarında seyreden 1

olacak kanalın 1939 yılının kasım ayında tamamlanması planlanmıştır. Konunun ayrıntıları için Bk. "Iğdır Pamuk Ovasını Sulayacak Kanala İlk Kazma Vuruldu", **Doğu**, 17 Eylül 1938, No: 245, s. 1, 3; 1934 yılı ağustos ayında İstanbul, Adana ve İzmir'de pamuk fiyatları için Bk. "Ağustos 1934 Ayında Türkiye'de Pamuk Vaziyeti", **Hâkimiyeti Milliye**, 21 Eylül 1934, No: 4729, s. 4.

[11] TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 17, 04.06.1937, s. 847; **Resmi Gazete**, Sayı: 3630, 14 Haziran 1937; Yurtoğlu, **a.g.m.,** s. 1832; Bir önceki yılın 179, 2 kg olan Çukurova'dan hektar başına alınan pamuk verimi düşüş kaydederek 1936-1937 Döneminde 166, 6 kg'a inmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. **Açık Söz**, 27 Eylül 1936, No: 161, s. 4; Dokuma fabrikalarıyla el tezgâh ürünleri arasında yaşanan rekabet ve bu rekabetten kaynaklanacak muhtemel sorunlarla ilgili bilgi almak için Bk. "El İşi Sergisi Niçin Kuruluyor?", **Akşam**, 27 Eylül 1936, No: 6446, s. 7; 19 Eylül 1939'da Adana'da Ziraat Bankasınca 30-35 kuruştan 82.000 kg Çukurova pamuğu satın alınmıştır. Konunun ayrıntıları için Bk. "Ziraat Bankası Çukurova'dan Pamuk Satın Almaya başladı", **Aydın**, 20 Eylül 1939, No: 637, s. 1; "Hükümet Pamuk Mubayaasına Başladı", **Türk Dili**, 20 Eylül 1939, No: 2486, s. 2; "Ziraat Bankası Çukurova'da Pamuk Almaya Başladı", **Ulus**, 20 Eylül 1939, s. 2; "Ziraat Bankası Pamuk Alıyor", **Ulus Sesi**, 20 Eylül 1939, No: 1331, s. 1; "Ziraat Bankası Çukurova'da Pamuk Alıyor", **Vakit**, 29 Eylül 1939, No: 7793, s. 3; "Adana Pamuklarını Ziraat Bankası Satın Alıyor", **Yeni Asır**, 20 Eylül 1939, No: 10242. s. 3; "Ziraat Bankası Çukurova'da Pamuk Mubayaasına Başladı", **Yeni Mersin**, 20 Eylül 1939, No: 3398, s. 2; Ziraat Bankası aracılığıyla İzmir'de de pamuk alım çalışmaları için Bk. "Pamuk Mubayaası", **Yeni Sabah**, 4 Ekim 1939, No: 512, s. 7; "Pamuk Fiyatları", **Yenigün**, 4 Ekim 1939, No: 2296, s. 1.

[12] Emel Ceyhun Sabır, Gülten Güzel, "Türkiye'de Pamuğun Standardizasyonu: Genel Bakış ve Son Durum", **Çukurova Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 1-2, Yıl: 2010, s. 6.

[13] Savaştan önce rağbet edilmediği için zaman zaman sokağa dökülen kg'ı 60 para olan dokuma fabrikalarında makine altlarından toplanan ve barut yapımında kullanılan pamuk

kg pamuk fiyatı, harbin ilk yedi ayında 60 kuruşa kadar çıkmıştır.[14] Bu süreçte Tarım Bakanı Muhlis Erkmen, Ankara radyosundan çiftçilere bol ekim yapıp üretime katılmalarını tavsiye etmiştir.[15]

II. Dünya Savaşı'nın 14 Ağustos 1945'de tamamlanması ardından pamuk fiyatlarıyla ilgili baş gösterecek olası sorunlar da ortadan kaldırılmıştır. Fiyatların indirileceği hakkındaki yayın ve şayiaların aksine, 1946 yılı üretiminin değerinde alınması kararlaştırılıp pamuğun 160 kuruş olacağı belirlenmiştir.[16]

Fiyat yükselişlerinin istihsali de tetiklediği bir süreçte, pamuğun yaklaşık %60'ını elde eden Çukurova Bölgesinin 1948-1949'da 209 bin balya olan üretiminin, 1949-1950'de 260 bin balyaya yükseldiği

tozunun fiyatı 60 kuruşa yükselmiştir. "Pamuk Tozunun Kilosu 60 Kuruş", **Türk Sözü**, 30 Eylül 1942, No: 5518, s. 1.

[14] II. Dünya Savaşının yaşandığı 1940 yılında Ege'de pamuk rekoltesi 100 bin balya olarak tahmin edilmiştir. **Hakikat**, 30 Eylül 1940, No: 72, s. 2; Bu dönemde İtalya'ya yapılan 2,8 milyon liralık ihracattan 640 bin lirasını pamuk oluşturmuştur. "Ekonomik Haberler", **Münakaşa**, 23 Haziran 1940, No: 1459, s. 1; Gümrük ve Tekel Bakanlığının, pamuklu dokuma ithali sırasında cezalı vergi alınmaması hakkındaki Kararı, manifaturacılar arasında memnuniyete yol açmıştır. Konunun ayrıntıları için Bk. "Pamuklu Mensucat İthali", **İkdam**, 12 Ağustos 1939, No: 23300, s. 7; Nazilli ve Karacasu civarındaki Azizabad ve Aliağa Çiftliği köylerinde yağan şiddetli doludan ötürü 6 bin dönüm ekili pamuk alanı zarara uğramıştır. Konunun ayrıntıları için Bk. "Şiddetli Bir Dolu Yağmuru Altı Bin Dönümlük Pamuğu Harap Etti", **Son Dakika**, 2 Ekim 1939, No: 32, s. 1; Adana ve çevresi tüccarlarından oluşan bir heyet, pamuk maliyetinin artması nedeniyle fiyatların bir miktar yükseltilmesi için temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Konu ile ilgili ayrıntı için Bk. "Pamuk Fiyatları", **Son Posta**, 16 Eylül 1942, No: 4350, s. 1, 5; Savaş döneminde yapılan standardizasyon çalışmalarıyla ilgili bilgi almak için Bk. "Pamuk Standardizasyonu", **Tan**, 26 Eylül 1942, No: 2553, s. 2.

[15] Yurtoğlu, **a.g.m.,** s. 1834; Muhlis Erkmen'in bu açıklamaları için Bk. Muhlis Erkmen, "Saban Başına", **İktisadi Yürüyüş**, S. 9, Yıl: 1, 15 Nisan 1940, s. 6-7; II. Dünya Savaşı yıllarında iplik stoku, darlığı ve karaborsacılığı hakkında bilgi almak için Bk. "İplik Darlığı Devam Ediyor", **Haber**, 2 Ekim 1940, No: 3097, s. 2; **En Son Havadis**, 30 Eylül 1941, No: 307, s. 2 ; "Pamuk İpliği Buhranı Tevlit Edilmiş", **Tasviri Efkâr**, 20 Eylül 1940, No: 4491-135, s. 2 ;CHP Hükümeti savaş koşulları nedeniyle iplik ve tekstil fabrikalarındaki pamuklara el koymuştur. Konunun ayrıntısı için Bk. " İplik ve Mensucat Fabrikalarındaki Pamuklara Hükümetçe El Kondu", **Bugün**, 2 Ekim 1941, No: 336, s. 1; Pamuk ipliği sıkıntısı II. Dünya Savaşından sonra da sürmüştür. Bu hususla ilgili için Bk. "Sanayicilere Pamuk İpliği Verilecek", **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1947, No: 8352, s. 2.

[16] Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 32, Yıl: 4, Şubat 1946, s. 59-60; **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 84-530-9, Tarih: 18.06.1946; Yurtoğlu, **a.g.e.,** s. 1844; İzmir'de 1941 yılının ağustos ayında borsada 52 kuruştan 76 balya ıskarta pamuk satılmıştır. **Anadolu**, 22 Eylül 1941, No: 8657, s. 2.

bilinmektedir.[17] Buna ilaveten 1950 yılında elde edilen 122,4 bin ton mahsulün takriben 40 bin tonu dokuma fabrikalarında işlenmiştir.[18]

1. Menderes Dönemi Pamuk Üretimi (1950-1960)

Menderes Dönemine gelindiğinde pamuk üretimi alanında yapılan çalışmaların sürdürüldüğü bilinmektedir. İlk etapta verimliliğin artırılmasında gerekli görülen örgütlenmenin sağlanabilmesi için Ege bölgesindeki Pamuk Deneme ve Üretme Çiftliği ile Beydere Teknik Tarım Okulunun Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğüne (DÜÇGM) devri, 5433 sayılı kanunun 32. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulunun 19 Eylül 1950 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.[19]

Aynı yılda pamuk zararlılarından olan yeşil ve pembe kurt haşerelerinin mücadelesinde kullanılmak üzere Türkiye Zirai Donatım Kurumu tarafından yabancı ülkelerden getirilecek 400 ton DDT preparatının gümrük ve her nevi ithalat vergilerinden muaf tutulması, 4604 sayılı kanunun 15. maddesi gereğince 12 Haziran 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.[20]

---

[17] Muvaffak Uğur, İrfan Ülkü, "Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri; 1949 ve 1950 Yılı Çalışmaları Hakkında Rapor", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 267, Yıl: 12, 15 Şubat 1951, s. 11.

[18] Nizamettin Günver, "Yurdumuzda Pamuk", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, Aralık 1951, s. 4.

[19] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 123-72-20, Tarih: 19.09.1950; 7 Haziran 1949'da 5433 sayılı *Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu* kabul edilmiştir. Bu kanunun 32. maddesine göre: Yüksek vasıflı bitki tohumları veya fidan üretme amacıyla kurulan Tarım Bakanlığına bağlı ve ayrı sermaye ile idare edilen kurumlardan, adı geçen Bakanlığın teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile uygun görülenler, para ve para hükmündeki değer ve alacakları mal, her türlü taahhüt ve borçları ve bunlarla ilgili kayıt, defter ve belgeleriyle birlikte DÜÇGM'ye devredilmiştir. Devredilen malların değeri, Tarım ve Maliye Bakanlıkları ve DÜÇGM tarafından tayin edilecek birer kişiden müteşekkil üç kişilik bir komisyon çalışmasıyla; en son bilânço, yok ise defter kıymetlerine, bilanço veya defter kıymetleri bulunmadığı takdirde devir tarihi rayicine göre tespit edilmiştir. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 31, 07.06.1949, s. 931; **Resmi Gazete**, Sayı: 7231, 13 Haziran 1949.

[20] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 122-47-14, Tarih: 12.06.1950; 26 Haziran 1944 tarihinde kabul edilen 4604 sayılı *Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu*nun 15. maddesine göre: Kurumun Türkiye'ye ithal edeceği ham, yarı mamul ve mamul maddelerle bilumum alât, makine ve yedek parça türleri, Tarım Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca tespit edilmek şartıyla gümrük ve her türlü ithalât vergilerinden muaf tutulmuştur. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 26, 26.06.1944, s. 655; **Resmî Gazete**, Sayı: 5745, 1 Temmuz 1944; Zirai Donatım Kurumu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için ayrıca Bk. Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Ziraatta Makineleşme Sürecinde Türkiye Zirai Donatım Kurumunun (TZDK) Yeri ve Önemi (1943-1960)", **Tarih Okulu Dergisi**, S. 29, Yıl: Mart 2018, s. 277-312.

Yine yeşil ve pembe kurt haşereleri mücadelesinde yararlanmak için Türkiye Zirai Donatım Kurumunca dış ülkelerden temin edilecek 200 ton DDT preparatının gümrük ve ithalat vergileri dışında bırakılması, 4604 sayılı kanunun 15. maddesi icabınca 26 Temmuz 1950'de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.[21]

1951 yılına gelindiğinde Ege bölgesindeki Pamuk Deneme ve Üretme Çiftliği ile Beydere Teknik Tarım Okulunun DÜÇGM'ye devri hakkındaki 19 Eylül 1950 tarihli Kararın, 15 Haziran 1951'de Bakanlar Kurulunca kaldırıldığı bilinmektedir.[22]

Menderes Döneminde çırçır makinelerinin geliştirilmesi yolunda başarılı çalışmalar da yapılmıştır. Pamuğu çekirdeğinden ayırma olarak bilinen çırçırlama konusunda Türk Mühendis Celal Demirgüneş'in İzmir Basmane Sümer Atölyesinde sanayi ve tarım alanına takdim ettiği makine: evsaf, kalite, hız, tasarruf ve fiyat bakımından Dünya'daki emsalleriyle rekabet edebilecek bir seviyede yer almıştır. Öteden beri çift bıçaklı bulunan çırçır makinelerinin aksine tek bıçaklı bu makinenin kullanımının da basit olması, yıpranma arızalarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca makinenin SKF bilyeleri ile teçhiz edilmiş bulunması, harcadığı enerjiyi düşürmek suretiyle önemli bir tasarruf sağlamıştır. Kapasitesi, iki misli fazla olan bu çırçır makinesinin çırçırlama maliyeti %50, enerji kullanımı %60 ve işgal ettiği yer de %40 daha azdır. Çift bıçaklı makineler saatte 18-20 kg pamuğu çekirdeğinden ayırırken, tek bıçaklı bu *Rollergin Çırçır Makinesi* çırçırlama işini saatte 36 kg olarak yapmıştır. İzmir Basmane Aziz Akyürek Bulvarındaki 8. Numarada faaliyette bulunan Sümer Atölyesinin ortaya koyduğu bu makineye zamanla rağbetin artması, imalat kapasitesinin haftada 40 makineye çıkarılmasına yol açmıştır. Bu atölye, Suriye'ye 200 çırçır makinesi sevk etmiş, 750 makine için ise ayrıca sözleşme yapmıştır. Buna ilave olarak Mısır sipariş verirken, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Hindistan gibi ülkelerde acentelikler ihdas edilmiştir. Alman ve İngiliz çırçır makineleriyle rekabet edebilecek durumda bulunan bu makineye İspanya'dan da talep geldiği için bu ülkeye 15 adet satış gerçekleştirilmiştir. İspanyollar, yaptıkları araştırmalarda Türk markalı çırçır makinelerinin diğer ülkelerde kullanılanlardan farklı ve üstün olduğunu tespit etmiştir.[23]

---

[21] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 123-60-13, Tarih: 26.07.1950.

[22] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 126-45-2, Tarih: 15.06.1951; 25 Mayıs 1951'de 3/13043 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kuruluşuna izin verilen Diyarbakır Pamuk Üretim, İstihlak, Kredi ve Satış Kooperatifi için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 125-38-14, Tarih: 25.05.1951.

[23] **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 281, Yıl: 12, 20 Eylül 1951, s. 132-133.

İzmir Basmane'de üretilen çırçır makinesinin yanı sıra Mersin'de de *Hana* adında bir atölyede Makine Mühendisi Nafi Bakla'nın teşebbüsü ve Hakkı Yüksel'in yardımıyla pamuk tohumunu ayırmada kullanılan selektör imal edilmiştir. Dış ülkelerden ithal edilen selektörler Türkiye'ye 11.000 liraya mal edilip saatte 700 kg iş yapabilirken, bu yerli olanlar saatte 1.200 kg iş gücüne sahip olmuştur. 1952 yılının ocak ayı başlarında bu selektörle yapılan deneme çalışmalarından iyi sonuçlar alınmıştır.[24]

Türkiye'de yerli çırçır makinesi ve selektör imali konusunda yapılan çalışmalara ek olarak üretim alanı ve miktarını artırmaya yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Çeşitli tedbirlerle yetiştirilmesi teşvik edilen pamuğun 1951-1952 Döneminde 642.000 hektara çıkarılan ekim alanından elde edilen toplam ürün 150 bin tonu bulmuştur.[25] Türkiye'de 1952 yılı itibariyle kişi başına düşen pamuk tüketimi 3 kg iken, ABD'de 13 kg civarındadır.[26] Ayrıca dönüm başına elde edilen saf pamuk verim ortalaması ise 24 kilogram civarında yer almıştır.[27]

Tablo 1'de 1951 yılında Dünyada pamuk üretimi yapan ülke ve ekim alanları gösterilmiştir.

Tablo 1. Dünyada Pamuk Ekimi Yapan Ülkeler (1951)

Ülkeler	**Ekim Alanları (Hektar)**
ABD	10.800.000
Hindistan	6.561.000
Çin	4.100.000
Brezilya	2.487.000
Pakistan	1.366,000
Meksika	903.000
Mısır	832.000
Türkiye	642.000

[24] Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S.104, Yıl: 10, Şubat 1952, s. 60.

[25] "Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S.107, Yıl: 10, Mayıs 1952, s. 135; **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 130; 1950'den 1952'ye Türkiye'de pamuk ekim alanları ve üretim miktarı hakkında bilgi almak için Bk. Şefik Bilkur, "İktisadi Gelişmemize Ait Birkaç Rakam", **Türk Ekonomisi**, S. 111, Yıl: 10, Eylül 1952, s. 262.

[26] Kemal Bilgiç, "Pamukçuluğumuzun İstikbali", **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, 1 Eylül 1952, s. 54.

[27] Kerim Ömer Çağlar, "Pamukçuluğumuz ve Gelişmesi İçin Alınan Tedbirler", **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12 Mayıs 1954, s. 157; **Yeni İstanbul**, 24 Mayıs 1954, Sayı: 1622.

Arjantin	555.000
Suriye	217.000
Yunanistan	86.000
İspanya	45.000
Macaristan	30.000
İtalya	29.000
Yugoslavya	16.000
Fransız Fas'ı	12.000
Cezayir	10.000
Japonya	5.000
Avustralya	2.000
Filipinler	1.000

Kaynak: İGM, **İstatistik Yıllığı 1953**, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 530.

Tablo 1'e göre, 1951 yılında Dünyada 20 ülke arasında pamuk ekiminde 10.800.000 hektarla ABD ilk sırada yer alırken, bunu 6.561.000 hektarla Hindistan, 4.100.000 hektarla Çin, 2.487.000 hektarla Brezilya ve 1.366.000 hektarla Pakistan takip etmektedir. Ekilen toplamda 28.699.000 hektarı pamuk arazisinde bu beş ülkenin payı 25.314.000, diğerlerinin ise 3.385.000 hektardır. Türkiye 642.000 hektarla sıralamada sekizinci durumundadır. Dünyada en az ekim yapan ülkelere bakıldığında 5.000 hektarla Japonya on sekizinci, 2.000 hektarla Avusturya on dokuzuncu ve 1.000 hektarla Filipinler yirminci sırada görülmektedir. Netice itibariyle ilk beş ülkenin, toplam pamuk ekimi yapılan alanın %88, 20'sine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu arada Marshall Planı Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russell Dorr, II. Dünya Savaşı sonrası 1946 ile 1951 yılı pamuk üretimi karşılaştırıldığında %150 oranında; üretim rakamının da 77.000.000 dolar tutarında bir artışı ifade ettiğini söylemiştir.[28]

[28] **Ayın Tarihi**, No: 215, Yıl: Ekim 1951, s. 25; DP'nin tarım politikalarını geliştirmesinde Marshall Yardımının katkı sağladığı görülmektedir. Bu yardım aynı zamanda Türkiye-ABD ilişkilerinin iyi bir düzeye gelmesinde de etkili olmuştur. **Ayın Tarihi**, No: 220, Yıl: Mart 1952, s. 64-65.

Üretim artışında tarımda makineleşmenin etkili olduğu bilinmektedir. Bilhassa Ege, Adana, Hatay, Iğdır, Eskişehir, Pamukova ve daha birçok yöredeki pamuk ekiminin traktörlerle yapılması, verim artışına yol açmıştır.[29]

Üretiminde yaşanan gelişme, 1 Kasım 1951 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da gündeme getirilmiştir. Bayar'a göre: Pamuk üretimi, bir yıl öncesine göre dikkate değer bir artışı ifade etmektedir. 1951 yılında, rekolte 170 bin tona[30] varmış bulunmaktadır. 1947 yılında bu miktar 51 bin 500 tondan ibarettir. 1950 yılında üretim seviyesi 123 bin ton olarak yer almıştır. 1951 pamuk rekoltesinin ülkeye temin ettiği gelir toplamı, ortalama fiyatlara göre 465 milyon lira civarındadır. Pamuk üretiminde görülen artışın nedenleri: çiftçilerin ekim alanlarını modern tarım aletleriyle hazırlaması, zamanında iyi vasıflı tohumluk temini, pamuk zararlılarıyla yapılan mücadele ve tarım teşkilatıyla iş birliğine gidilip ihracatın serbest bırakılması olarak tespit edilmiştir.[31]

Menderes Döneminde pamuk üretimi ve gelirinin artması, ekimden ihracata kadar çeşitli aşamalarda yeni iş imkânlarının doğmasına neden olmuştur. Ekim alanlarının genişlemesi bir yandan çok sayıda işçinin çalışmasının önünü açarken, öbür yandan yeni çırçır fabrikalarının kurulmasına ve ulaşım hizmetlerinin büyümesine imkân tanımıştır.[32]

TBMM'nin 1 Kasım 1952 tarihli açılış konuşmasında da Bayar'ın pamuk rekoltesi hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Bayar'a göre: Dış ticarette, döviz temini bakımından önemli bir yer edinen pamuk üretiminde yıldan yıla, bir artış gözlemlenmektedir. 1950 de 122.400 ton olan lif pamuk üretiminin 1952'de 180.000 tona ulaşacağı tahmin edilmektedir.[33]

---

[29] M. Faik Üstar, "Mahsul Vaziyeti İyi Gitmektedir", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 282, Yıl: 12, 31 Ekim 1951, s. 31; Tarımda makineleşmenin neticesinde özellikle hububat, pamuk ve yağlı tohum arazilerinde bariz artışlar meydana gelmiştir. Vedat Pınar, "Ziraî Kalkınma", **Tarım Davaları**, S. 14, Yıl: 2, Haziran 1953, s. 7.

[30] Bayar'ın verdiği rakamlardan farklı olarak istatistik yıllıklarında 1950 yılı pamuk rekoltesi 118.377 ton, 1951 yılı ise 150.000 ton olarak gösterilmiştir. Bu rakamlar için Tablo 3'e Bk.

[31] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6; Pamuk üretiminin artırılmasında çiftçiye verilen kredilerin de etkisi olduğu bilinmektedir. Bilgiç, **a.g.e.**, s. 55.

[32] Bilgiç, **a.g.e.**, s. 53.

[33] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 8; "Meclis Bayar'ın Nutku ile Açıldı", **Vatan**, 2 Kasım 1952, No: 4118, s. 4; Tarım üretiminde bulunmak ve ortaklarının ihtiyaç duydukları alet, makine ve kredi ihtiyaçlarını temin edip dağıtmak amacıyla kurulmasına başlanan Kumluca Pamuk Üretim, İstihlak Kredi ve Satış Kooperatifinin tesisi, 30 Aralık 1952'de Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 130-97-15, Tarih: 30.12.1952.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın da, aynı yılın bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünden verdiği bilgilere göre: Tarım üretimini destekleyen tedbirler her gün daha etkili olmayı sürdürmektedir. Ülkenin 1952 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi vasıtasıyla ihraç edeceği hububat toplamı 800 bin ton civarındadır. Pamuk üretimi hızlı bir gelişme göstermektedir. 1952 yılı rekoltesi, geçmişin on, on beş yılının üç yüz bin balya civarında olan ortalama üretimine karşılık sekiz yüz bin balyayı bulmuştur.[34]

Polatkan, 1953 yılı bütçe görüşmelerinde de pamuk üretim rakamlarıyla ilgili bilgiler vermiş, sanayi bitkileri ve ihracat malları arasında ikinci mevkii işgal etmeye başlayan pamuğun, 1950 yılında 122 bin ton olan üretiminin 1952 yılında 170 bin tona yükseldiğini belirtmiştir.[35]

Başbakan Adnan Menderes, aynı yılın bütçe görüşmeleri esnasında çeşitli konuşmacılara cevap vermek üzere 18 Şubat 1953'te TBMM kürsüsünde açıklamalarda bulunmuştur. Menderes'e göre: Pamuk, 300 bin balya olarak 15-20 yıl süreyle sabit kalmıştır. Eğer pamuk ve pamuk fiyatı politikası o zamanlarda uygun olsaydı, 1949 da görülen üretim artışı 1935-1939 yıllarında, 1925'e bakarak artma kaydetmek suretiyle gerçekleşirdi. Niçin 20-30 sene, 300 bin balya üzerinde durulmuş da birden, harekete geçilmiştir? Niçin 20-25 sene 300 bin balyada durmuştur? Birdenbire pamuğun 1937, 1938'de 50 bin balyadan 100 bin veya 150 bin balyaya çıkmasının sebebi şudur: Pamuk o zamana kadar memleketin ihtiyacını karşılayacak bir meta, dış tüketime sürülebilecek bir madde olarak ihmal edilmiş, yalnız 3-4 devlet fabrikası için ucuz hammadde sağlanması yolunda bir politikaya kurban edilmiştir. Onun içindir ki 1938 den 1947-1948 yıllarına kadar, pamuk üretiminin bir duraklama devresi geçirdiği görülmektedir. O döneme gelindikten sonra millet denetimi harekete geçmiş, Hükümetlerin halkı memnun edip oyunu alabilme zarureti kendilerince gereği gibi anlaşılmıştır. DP'nin fiyat politikası konusundaki kararlılığı, takdir edilmesi gereken bir hadisedir. Dış politikayla hiç ilgisi olmamak üzere, yabancı ülkelerde pamuk 250'ye satılırken, Hükümet 70 kuruştan mı alsın 71 kuruştan mı alsın tartışmaları yıllardır sürdürülmüştür. Çok partili döneme girilip vatandaş ve üreticiyi memnun etme zarureti gereği gibi hükümetlerin politikasında yer aldıktan sonra, pamuk fiyatlarını serbest bırakma zorunluluğu hâsıl olmuştur. İşte o gün bugün, pamuk üretimi büyük bir hızla artmaktadır. Bunun yanında tarımı kalkındırmak için alınan çeşitli

[34] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 350-351.

[35] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 304.

tedbirlerin etkisi de görülmüştür. Sulama, kredi, tohum ıslahı gibi akla gelmeyen ve hemen söylenebilecek veya hatırlanması zor olacak tedbirlerin alınması, pamuğun yirmi yıl aynı noktada durduktan sonra artışlar kaydetmesinin başlıca sebepleridir. Bunu, bir bakıma demokrasinin ve çok partili dönemin bereketine, ya da DP'nin o zaman yaptığı mücadeleye bağlamak yerinde olur.[36]

Açıklamalarının ilerleyen kısımlarında da pamukla ilgili bilgiler vermeye devam eden Menderes şöyle demiştir:[37]

> "Türkiye'nin pamukta büyük istikbali vardır. Birçok geri bölgelerimiz pamuk sayesinde kalkınmıştır. Pamuk, yalnız Adana ve Ege bölgesi metaı iken bugün 26 vilâyetin metaı olmuştur. Sulayacağız, baraj yapacağız, ucuz enerji meselesini halledeceğiz, gübre işini halledeceğiz. Ekim sahasını daha fazla genişletmeden bu saha içinde iki milyon balyaya kadar pamuk istihsal edeceğiz. Bu imkânları, daha fazla mefluç [felçli] bırakmadan, harekete geçireceğiz."

Bu sözlerle Menderes, pamuğun ekonomik kalkınmışlıkta önemli payı bulunması sayesinde birçok vilayete yayıldığını, tarımda kimyasal ve biyolojik faktörlerle sağlanacak gelişme ve enerji sorununun halledilmesiyle üretimin iki milyon balyaya çıkarılmasının hedeflendiğini belirtmiştir.[38]

Üretiminin artırılmasının hedeflenmesinin yanı sıra pamukların kontrolüne dair Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca hazırlanan ve Devlet Şurasınca incelenen tüzük, 5 Ağustos 1953 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yürürlüğe konulmuştur.[39]

Bu arada Tarım Bakanlığı, pamukçuluğun Denizli bölgesinde ciddi bir gelişmeye aday olduğunu ortaya koyarak bu konudaki çalışmalarına hız vermiş, 2.000'den fazla traktörün faaliyette bulunduğu bu vilayetteki bütün bataklıklar kurutularak pamuk tarlası haline getirilmiştir.[40]

Denizli ve diğer yörelerdeki pamuk alanlarının artışı, üretim artışını da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar'ın, TBMM'nin 1 Kasım 1953 tarihli açılış konuşmasında verdiği bilgilere göre: 104.000 ton olan 1949 yılı

---

[36] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 32; "Başvekilin İktisadi Gelişmeyi Açıklayan Basın Toplantısı", **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 35-36.

[37] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 441.

[38] Pamuk depo ve fabrikalarının sigortalanması hakkında bilgi almak için Bk. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1953, Ticaret Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953, s. 183.

[39] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 133-65-2, Tarih: 05.08.1953.

[40] Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1953, Ziraat Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 338.

üretiminin, 1952'de 165.000 tona yükselmesi, pamuk üretiminde önemli bir yükselişi göstermektedir.[41]

1954 yılına gelindiğinde 56 ülkede pamuk yetiştirilmekte ve rekolte 36 milyon balyaya ulaşmaktadır. Aynı yıla kadar Dünya pamuk üretiminin, tüketiminden fazla oluşu, birçok ülkede stokları artırarak, fiyatların düşmesine yol açmıştır. 1939 yılında Dünya pamuk üretiminde Türkiye, on ikinci sırada yer alırken, 1949 yılında on birinciliğe, 1951'de sekizinciliğe ve 1954'te de yedinciliğe yükselmiştir. Türkiye, ihracat bakımından 1952-1953 dönemi sıralamasında da Dünya'da beşinci olmuştur.[42]

Pamuğun üretim ve ihracatı ile dış ticaretteki yeri ve önemi, 24 Mayıs 1954'te Adnan Menderes'in TBMM'de okuduğu III. Hükümet Programında da gündeme getirilmiştir. Menderes'e göre: Dış ticarette önemli bir yeri olan pamuğun iyi vasıflı tohumluklar kullanılması, gübreleme ve sulanmasıyla birlikte üretim miktarının artırılması ve kalitesinin yükseltilmesi konusundaki plânlı çalışmalara devam edilecektir. Türkiye, 1954 yılının mayıs ayı itibariyle Dünya pamuk ihracatında beşinci, üretiminde de yedinci sıraya yükselmiştir.[43]

Türkiye'nin Dünya'da pamuk üretimi ve ihracatında sıralamaya girmesinde Çukurova'nın önemli bir katkı sağladığı gözlemlenmektedir. 1951 yılının 150.000 ton olan toplam üretiminin takriben 88.000 tonu bu bölgeden elde edilmiştir. Aynı yılda üretilen lif pamuğun 35.000 tonu imalatta kullanılırken, 115.000 tonu ise ihraç edilmiştir. Çukurova'da üretilen 88.000 ton pamuğun 11.000 tonu pamuklu imalatında yararlanılırken, kalanı ihraç edilmiştir. Yine 1951 yılında Çukurova'dan elde edilen 156.000 ton pamuk çekirdeğinden 48.000 tonu Adana ve Mersin'de yağ üretimine tahsis edilirken, kalanı Ege bölgesindeki fabrika ve dış ülkelere gönderilmiştir. 48.000 ton çekirdekten alınan yağ miktarı 6.000 ton iken, bu imalatının tali unsuru olan küspe ve hayvan yemi ise Danimarka, Hollanda ve Belçika'ya satılmıştır.[44]

---

41 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 6.

42 Çağlar, **a.g.e.**, s. 157; **Yeni İstanbul**, 24 Mayıs 1954, No: 1622.

43 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 30; İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 267; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset Yayınları, Ankara, 1991, s. 175.

44 Beysan Keyder, "Çukurova'da Sanayi Hareketleri", **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 368; Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayi TAŞ'nin kuruluşuna izin verilmesiyle ilgili Kararname için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 136-72-5, Tarih: 31.07.1954; Sümerbank Adana Pamuk Satın Alma ve Çırçır Fabrikaları Kurumunun seferde ordunun ihtiyaçlarını tamamlaması bakımından yararlanılacak fabrikadan

Bu arada Adana'da *Pamuk Eksperleri Derneği İdare Heyeti* tarafından pamuk üretimi konusunda önder çiftçi olması nedeniyle 30 Mayıs 1955 tarih ve 34 sayılı Karar ile Başbakan Adnan Menderes'in Fahri Başkan seçildiği görülmektedir. Adı geçen Kararın bir nüshası ile tüzük, incelenmesi için Menderes'e takdim edilerek verilen bu görevin kabulü rica edilmiştir.[45]

Aynı yılın mayıs ayında Başbakan Adnan Menderes, Anadolu Ajansına yaptığı bir açıklamada, pamuk ve yağlı tohum üretimi ile ilgili bilgiler vermiştir. Menderes'e göre: Türkiye'de pamuk ve yağlı tohum üretimi 2-3 yıl öncesine bakarak duraklamış görülmektedir. Hâlbuki pamuk, gittikçe büyüyen dokuma sanayisinin hammaddesi olduğu kadar halkın giyinmesi için de değerli bir mahsuldür. Pamuk aynı zamanda önemli bir ihracat maddesi ve döviz kaynağıdır. Bu itibarla bu mahsulün tarımını hızla genişletmek ve üretimini artırmak Türkiye için büyük faydalar sağlayacaktır.[46]

Menderes, TBMM'de 1956 yılı bütçe görüşmeleri münasebetiyle söz alan Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'a da cevap vererek pamuk üretimi ile ilgili şöyle demiştir:[47]

---

sayılması, 1111 sayılı Kanunun 64. maddesine göre 20 Kasım 1953 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırmıştır. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 134-94-9, Tarih: 20.11.1953; 1111 sayılı Kanunun 64. maddesi için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 5, 21.06.1927, s. 465; **Resmi Gazete**, Sayı: 631-635, 12-17 Temmuz 1927.

[45] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 123-786-6, Tarih: 30.05.1955; Adana merkezde 30 yıl süre ve 700 lira sermaye ile kurulmasına başlanan Sümerbank Pamuk Satın Alma ve Çırçır Fabrikaları Müessesesi İşçileri Yapı Kooperatifinin sözleşmesi, 865 sayılı Kanunun 480. maddesine göre 11 Ekim 1955'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 140-88-8, Tarih: 11.10.1955; 865 sayılı Kanunun 480.maddesi için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 4, 29.05.1926, s. 841-842; **Resmi Gazete**, Sayı: 406, 28 Haziran 1926.

[46] **Ayın Tarihi**, No: 258, Yıl: Mayıs 1955, s. 3; 1934/1938 ve 1946/50 dönemleriyle 1950'den 1958 yılına kadar olan süreçte pamuk ekim sahası ve üretim miktarları için Bk. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, **1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956, s. 11; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, **1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 27; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, **1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, S. Sayısı: 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 29; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, **1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, S. Sayısı: 41, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 32.

[47] TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 459; Pamuklara arız olan Pembekurt'a karşı yapılan mücadelede gösterdiği ilgi ve başarıdan dolayı Muğla Valisi Esat Kaya Ayman'ın takdirname ile ödüllendirilmesi, 5442 sayılı Kanunun 9. maddesinin A fıkrasına göre, 21 Mart 1956'da Bakanlar Kurulunca kararlaştırmıştır. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 142-25-7, Tarih: 21.03.1956; 5442 sayılı İl Kanununun ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 31, 18.06.1949, s. 1032-1046; **Resmi Gazete**, Sayı: 7236, 18 Haziran 1949.

"Muhterem İsmet Paşa'nın ilk hedefimiz 500 bin balya diye pamuğu hedef göstermesi ve aradan 10-15 sene geçmesine rağmen istihsal [üretim] miktarının kayda değer bir yükseklik göstermemesi çok şayanı dikkattir. Fakat vaktaki [ne zaman] pamuk fiyatları, Dünya pamuk fiyatlarına göre revaçlı bir seviyeye geldi, işte o zaman pamuk istihsali artmaya başladı. Fiyat verirseniz istihsal artar. Buğday istihsalimizin de miktarının artmasının sebebi budur."

Bu ifadelerle Menderes, pamuk üretiminin artırılmasında fiyatların yüksek tutulmasının etkili olduğunu dile getirmiştir.

Açıklamalarına devam eden Menderes, konuşmasının ilerleyen bölümlerinde pamuk üretiminin yanı sıra kaput bezi davasına da temas etmiştir. Menderes'e göre: Bir kaput bezi dâvası bu ülkenin uzun yıllar sorunu olmuştur. Ancak 1956 yılı üretimi 300-400 milyon metreyi geçtiği için tekstilde durum çok iyidir. Bir milyon iğe gelindiği ve tam kapasite ile çalışıldığı, hatta pamuğun en düşük üretim kapasitesinde olduğu zamanlarda bile bu mahsul kâfi gelmiştir. Alınan tedbirler ve uygun fiyatlar üretimi hızla artırarak iki milyon balyaya ulaştıracaktır.[48]

Pamuklu dokuma sanayinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra üretim artışında etkili olduğu bilinen sulama konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Menderes Döneminde tarım sulama hizmetlerinde yaşanan inkişaf ve halkın bu konuya karşı göstermiş olduğu ilgi ve anlayış 1958 yılı içerisinde gelişmeler kaydetmeye imkân tanımıştır. Bilhassa Çukurova ve Ege'de pamuk alanlarında sulama demonstrasyonları (gösteri), çiftçilerin sudan en iyi şekilde istifade etme yol ve yöntemlerini öğrenmesine yardımcı olmuştur.[49]

---

[48] TBMM, **Zabıt Ceridesi**, s. 460; Sükan, **a.g.e.**, s. 331; Menderes Döneminden sonra 1966 yılında Türkiye'de pamuk ekim alanı ve üretim miktarı hakkında bilgi almak için Bk. Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 148; Antalya'da 7 Ağustos 1952'de Bakanlar Kurulu tarafından tesisine başlanan Akiş Pamuk İplik Dokuma ve Yağ Sanayii İşletmeleri Türk Anonim Ortaklığı ile ilgili Karar için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 129-60-5, Tarih: 07.08.1952; Akiş Pamuk İplik Dokuma ve Yağ Sanayii İşletmeleri TAŞ'in ana sözleşmesinin 8. maddesinin değiştirilmesiyle ilgili ayrıntı için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 145-101-15, Tarih: 20.12.1956; **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 137-79-13, Tarih: 01.10.1954; Sümerbank Adana Pamuk Satın Alma ve Çırçır Fabrikaları Müessesesinin, Kayseri Pamuklu Sanayi Müessesesine devri nedeniyle unvanlarda yapılan değişiklik hakkındaki Kararname için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 143-42-4, Tarih: 07.05.1956.

[49] TBMM, **Zabıt Ceridesi**, **Masraf Bütçeleri**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, s. 363; Tarım Bakanlığı teşkilatı içerisinde 1936/1937-1950/1951-1962 yıllarındaki Pamuk İşleri Müdürlüğünün yapılandırılması hakkında bilgi almak için Bk. Öncel Zincirli, **Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi**, Ankara, 1994, s. 59-61; Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, **Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor**, Ankara, 1964, s. 268; Nadir Yurtoğlu, **Demokrat Parti Dönemi**

Tablo 2'de 1956-1960 yılları arasında Türkiye'de Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) tarafından sulanan pamuk arazi miktarları gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'de DSİ Tarafından Sulanan Pamuk Arazisi (1956-1960)

Yıllar	Sulanan Pamuk Alanı (Hektar)	%	Sulanan Toplam Alan
1956	25.508.1	36.0	70.997.6
1957	23.825.5	30.6	77.751.7
1958	26.591.1	32.2	82.617.3
1959	30.437.7	34.7	87.633.5
1960	31.190.7	34.9	89.280.8

Kaynak: DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 430; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965**, Ankara, 1965, s. 510.

Tablo 2'ye göre, DSİ tarafından en fazla sulanan pamuk arazisi yıllara göre, 1956, 1960, 1959, 1958, 1957 şeklinde sıralanmıştır. 1956'da toplam 70.997.6 hektar alanın %36'sı; 1960'da 89.280.8 hektarın %34,9'u; 1959'da 87.633.5 hektarın %34.7'si; 1958'de 82.617.3 hektarın %32,2'si ve 1957'de 77.751.7 hektarın %30,6'sı DSİ tarafından sulanmıştır.

Öte yandan, 1958 ekim mevsiminde pamuk ıslah istasyonları ve üretme çiftlikleri aracılığıyla sözleşmeli çiftçiler tarafından üretilen yüksek vasıflı 800.000 ton pamuk tohumluğunun tutarı 500.000 lirayı geçmemek üzere Ziraat Bankasınca satın alınıp ihtiyaç yerlerinde maliyet fiyatı üzerinden köylülere satılması düşünülmüştür. Satın alınan tohumlukların artabilecek kısmının yağ fabrikalarına sevki ve açık artırma yoluyla satışı halinde maliyet fiyatıyla satış bedeli arasında ortaya çıkacak zararların Ziraat Bankasınca karşılanmasının taahhüt edilmesi, 1682 sayılı kanunun birinci maddesi gereğince 26 Şubat 1958'de Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.[50]

Bu dönemde Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğünce idare edilen Manisa-Beydere Teknik Ziraat Okuluna bağlı döner sermayeli üretme çiftliği ile Manisa Pamuk Deneme ve Üretme Çiftliğinin, DÜÇGM'ye devri,

Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 33.

[50] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 148-10-9, Tarih: 26.02.1958; 1682 sayılı *Ziraat Bankasınca Tedarik Olunacak Tohumlukların Satış Zararlarının Ödenmesi Hakkında Kanun*un birinci maddesine göre: Tohum ıslah ve değişikliği için Ekonomi Bakanlığınca gösterilecek lüzum üzerine Ziraat Bankası tarafından alınacak tohumların maliyet ve satış fiyatları arasında ortaya çıkabilecek farklardan meydana gelen zararların karşılanmasını Bakanlar Kurulu Kararıyla taahhüde, Ekonomi Bakanlığı yetkili kılınmıştır. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C. 8, 03.06.1930, s. 726; **Resmi Gazete**, Sayı: 1513, 7 Haziran 1930.

5433 sayılı kanunun 32. maddesine göre Bakanlar Kurulu tarafından 10 Şubat 1959'da kararlaştırılmıştır.[51]

Tablo 3'te 1950 ile 1959 yılları arasında Türkiye'de belli başlı iller arasında üretilen saf pamuk miktarı gösterilmiştir.

Tablo 3. Belli Başlı İllerin Saf Pamuk Üretimi (1950-1959)

İller	1950 (Ton)	1951 (Ton)	1952 (Ton)	1953 (Ton)	1954 (Ton)	1955 (Ton)	1956 (Ton)	1957 (Ton)	1958 (Ton)	1959 (Ton)
Adana	48.406	50.000	47.824	44.518	37.861	40.014	41.075	34.500	51.085	65.000
Antalya	3.411	4.000	6.738	6.178	6.336	8.019	7.983	8.808	7.626	10.503
Aydın	13.680	18.200	25.073	20.097	26.610	28.519	28.082	22.489	33.064	31.064
Balıkesir	831	1.900	3.407	3.266	2.533	1.957	4.166	2.500	4.000	3.500
Bursa	19	480	1.500	1.315	939	857	1.966	600	1.341	1.479
Çanakkale	109	625	899	551	625	723	740	690	553	660
Denizli	4.777	5.000	5.540	3.791	5.829	3.330	5.433	3.000	5.500	3.736
Elazığ	884	813	1.200	1.456	2.154	1.768	1.092	1.000	1.000	960
Gaziantep	800	4.000	3.446	3.368	1.554	2.360	1.662	1.310	1.882	1.616
Hatay	9.730	14.000	10.830	6.476	12.001	14.217	13.994	11.900	13.550	13.503
İçel	14.116	12.000	11.600	9.867	9.370	10.519	11.181	8.178	8.317	13.000
İzmir	9.666	12.500	16.222	15.775	16.020	15.031	17.877	14.052	16.683	15.534
Kars	1.400	2.175	1.000	1.701	1.708	1.456	1.788	1.440	1.870	1.873
Malatya	820	2.500	3.000	2.225	1.406	760	328	140	124	133
Manisa	5.839	12.500	18.000	11.673	11.765	15.743	15.270	12.360	16.000	18.000
Maraş	746	4.000	4.041	2.181	1.900	6.180	5.638	7.000	9.734	6.090
Muğla	1.086	1.700	1.500	1.423	1.209	1.630	2.052	2.085	2.558	2.467
Toplam	116.320	146.393	161.720	135.861	139.820	153.083	160.327	132.052	174.887	189.118
Diğer İller	2.057	3.607	3.280	3.139	2.180	3.917	4.673	2.948	5.113	5.882
Gen.Toplam	**118.377**	**150.000**	**165.000**	**139.000**	**142.000**	**157.000**	**165.000**	**135.000**	**180.000**	**195.000**

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 217; İGM, **İstatistik Yıllığı 1953**, Yayın No: 360, Ankara, 1953, 230.

Tablo 3'e göre, 1950 yılında pamuk üretimi yapılan belli başlı 17 ilden 48.406 tonla Adana ilk sırada yer alırken, bunu 14.116 tonla İçel, 13.680 tonla Aydın, 9.730 tonla Hatay ve 9.666 tonla İzmir takip etmiştir. 118.377 tonu bulan toplam üretimin %80,75'sine tekabül eden 95.598 tonunu bu beş il karşılamaktadır. 1959 yılına gelindiğinde saf pamuk üretim sıralama ve rakamlarının değiştiği görülmektedir. Aynı yılda 65.000 tonla Adana yine ilk sırada yer alırken, bu ili 31.064 tonla Aydın, 18.000 tonla Manisa, 15.534 tonla İzmir, 13.503 tonla Hatay izlemiştir.

[51] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 151-74-6, Tarih: 10.02.1959.

Sonuç itibariyle 1959'da Türkiye'nin 195.000 ton olan toplam pamuk üretiminin %73,38'ine karşılık gelen 143.101 tonu, bu beş il tarafından karşılanmıştır.

2. Pamuk Ticareti (1950-1960)

Menderes Döneminde pamuğun üretiminin yanı sıra iç ve dış ticaretine de önem verildiği bilinmektedir. 1950'de ihracat malları arasında %26,48 oranı ve 195,3 milyon lira ile pamuk, tütünü geçerek Türkiye'de ilk sıraya yerleşmiştir.[52] Bu mahsulün arz ettiği üstün duruma uygun halde son iki yıl içerisindeki sıkıntılarını gidermek için şu tedbirlere başvurulmuştur:

1. İhracatın daha iyi şekilde kontrol edilmesi
2. Kilogram farklarından kaynaklanan şikâyetlerin hızla incelenmesi
3. Alıcıların kalite konusunda rahatsızlıklarının mahallinde hükme bağlanması
4. Pamuğun standardize edilmesi
5. Yüksek basınç altında hazırlanan balyalarla ihracatın yapılması.[53]

Yukarıda alınan ilk üç tedbir yürürlüğe sokulmuş, son iki tedbirin uygulanması ise zamana bırakılmıştır.

Pamuk sorunlarıyla ilgili bir takım tedbirlere müracaat edilirken, 1950 yılında fiyatlar hızla yükselmeye başlamıştır. Türkiye bu süreçte Dünya pamuk üretiminde %2 paya sahip iken 1950 yılı rekoltesinin yarısını OEEC ülkelerine ihraç edebilecek durumdadır. Birçok ülkenin Türkiye'den pamuk talep etmesi fiyatların hızla yükselmesinin önünü açmıştır. 1950 yılının eylül ayı başlarında Çukurova'da kg'ı 200 kuruşla başlayan Birinci Akala cinsi pamuk fiyatı, ekim ayında 365 ve sonraki aylarda ise 400 kuruşa kadar yükselmiştir. Ege bölgesindeki fiyatlar ise 430 kuruşa çıkmıştır.[54]

---

[52] Selman Görkey, "En Mühim İhraç Maddelerimiz Olan Pamuklarımız ve Batı Almanya", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 282, Yıl: 12, 31 Ekim 1951, s. 4, 14; 1951 yılında pamuk %25 oranıyla genel ihracatın başında yer alırken, onu %21 oranıyla tütün %13 oranıyla da kuru meyve izlemiştir. Bu dönem içerisinde hububat ihracatının payı ise %5 civarlarındadır. 1952 yılına gelindiğinde hububat ihracatı %26 oranıyla ilk sıraya yükselirken onu %18 oranıyla pamuk ve %14 oranıyla da tütün takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'de hububat ve pamuk, geleneksel ihracat malları olan tütün ve kuru meyvenin yerine geçmiştir. Habil K.H. Olsen, "Hububat Müstahsili Olarak Türkiye", Çev. A. Fethi Açıl, **Ziraat Dergisi**, S. 131, Yıl: 15, Mart 1955, s. 45; Yurtoğlu, **a.g.e.**, s. 164; 1 Ekim 1950 tarihinden 31 Ocak 1951'e kadar İzmir limanından yabancı ülkelere gerçekleştirilen pamuk ihracat rakamları için Bk. **Yeni Asır**, 7 Şubat 1951, Sayı: 14412.

[53] Mahmut Seyda, "Karşılıklı Ticaret Münasebetlerimize Bir Bakış", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, Kasım 1951, s. 7.

[54] Bülent Büktaş, "Dünya Pamuk Krizi", **Türk Ekonomisi**, S. 91, Yıl: 9, Ocak 1951, s. 12-13.

Pamuk fiyatlarında yaşanan artışın daha da devam ettiğini, Ege Akala-I: 560-561; Akala-II: 525-535; Adana Akalaları: 520-540; Iğdır Akalaları: 520-525 ve yerli türlerin ortalama kg'ının 385-410 kuruş arasında piyasalarda yer almasından anlıyoruz. Bu süreçte, yabancı müşterilerle yerli fabrikaların bilhassa Akala türü pamuklarla ilgilendiği gözlemlenmektedir.[55]

1951 yılı başlarında ihracat için talepler devam etmesine rağmen satıcılar stokların durumuna göre fiyatları düşük bulmuştur. Yerli fabrikalar bu durum karşısında pamuk mamullerinin kolayca satılamaması nedeniyle fazla stoka girmemiştir. 1951 yılının ocak ayının sonlarında Iğdır'dan İstanbul'a gelen 50 ton civarında birinci Akala pamuğu, 630 kuruştan ihracatçılara satılmıştır. Fabrikalar ise iç fiyatları aşağıya çekmek için yağlı ve ıskarta niteliğindeki ucuz pamukları satın alma çabasına girmiştir.[56]

Aynı yılın şubat ayında İngiltere ve Fransa'da fiyatlar gevşeme yoluna gitmiştir. Türkiye'de birinci sınıf Akala 700, diğer türler menşei ve kalitesine göre 450 kuruşa kadar alıcı bulmuştur. Teksas ve Mısır pamuklarının ilerleyen aylarda Dünya piyasalarına girmesi göz önüne getirilerek fiyatların biraz daha düşeceği öngörülmüştür.[57]

Bu süreçte Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete, 1951 yılının mart ayı içerisinde yaptığı bir basın toplantısında pamuk ihracatı ile ilgili şöyle demiştir:

> "Üzerinde çok görüşülen ve yazılan konuların başında pamuk geliyor. Bilindiği gibi 1950 yılı pamuk rekoltesi 100.000 tondur. Bu rakam bazı tahminleri göre 110.000 ton olarak ta ifade edilmektedir. Şimdiye kadar muhtelif memleketlere yapılan bu yılın ihracatı 220 milyon lirayı geçmiş olup başlıca alıcımız Almanya olarak gözükmekte ve ihracatımız İtalya, İngiltere başta olmak üzere bilhassa Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına dâhil ülkelere teveccüh etmiş bulunmaktadır."[58]

Bu ifadelerle Ete, Türkiye'de pamuğun üretim ve ihracat rakamları ile satışı yapılan ülkeler hakkında bilgiler vermiştir.

---

[55] M. Faik Üstar, "Fiyat ve Stok Durumumuz", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 22.

[56] M. Faik Üstar, "İhracat Maddeleri Yükseliyor", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 266, Yıl: 12, 31 Ocak 1951, s. 18.

[57] M. Faik Üstar, "Pamuk, Tiftik ve Yapağıya Talep Azalmıştır", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 267, Yıl: 12, 15 Şubat 1951, s. 18.

[58] "Ekonomi ve Ticaret Bakanı'nın Beyanatı", **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 73.

Yine dış ticaret istatistik verilerine göre: 1949 yılının kasım ayında 62 milyon lira olan pamuk ihracatı, bir sonraki yılın aynı döneminde 150 milyon liraya yükselmiştir.[59]

1951 yılının Kasım ayına gelindiğinde piyasalarda bir kararsızlık söz konusu olmuştur. Spekülasyon ve önceden alım-satımlar yabancı piyasa ve alıcıları şaşırtmıştır. Bu dönemde Mısır ve Suriye pamukları Türk mallarına bakarak kalitece üstün sayılmakla birlikte fiyat bakımından da Dünya piyasalarına kolayca intibak sağlamıştır. Türkiye'de Eğe Akala-I: 400-410; Adana cinsi: 370-380 ve Iğdır Akalası: 390-400 lira arasında dalgalanmıştır. Diğer ikinci ve üçüncü kalite mallar menşei ve cinsine göre düşük fiyatlarla işlem görmüştür.[60]

Öte yandan 1951 yılı bütçe görüşmeleri münasebetiyle Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın pamuklu fiyatları hakkında TBMM kürsüsünden bilgiler verdiği görülmektedir. Bu bilgilere göre: şeker istihlâk ve un muamele vergilerinde gerçekleştirilen indirimlerin etkileri, genel hayat pahalılığı ve pamuklu fiyatlarına yapılan yeni zamlar karşısında bilhassa fakir köylü tabakası için önem ve manasını çoktan yitirmiştir.[61]

Pamuk ve pamuklu fiyatları hakkında açıklamasını sürdüren Bölükbaşı'nın ifadelerine göre: Dünya'nın savaş ekonomisi gereklerine uyduğu bir zamanda, haziran ayında tespit edilen ticaret rejiminin devam etmesinin isabet olup olmadığı şüphelidir. Stratejik hammadde üreten ülkeler enflasyon ve pahalılıkla mücadele için ihraç vergileri koydukları halde, Türk Hükümeti bu konuda bir kayıtsızlık içinde kalmaktadır. Pamuk satan Hindistan, Pakistan, Meksika ve Mısır gibi ülkeler bu maddeye ihraç vergisi getirdiği halde Hükümet bu mevzuda hiçbir tedbir almadığından fiyatlar alabildiğine yükselmiş, Sümerbank pamuklu ürünlerine birçok kez zam yapmıştır. Bu zamların diğer fiyatları da tetikleyeceği aşikârdır. Bütçenin önceki yıllara bakarak daha fazla açık verdiği göz önüne getirilmediği müddetçe, pamuk ihracının neden vergiye tâbi tutulmadığı sorununu çözmek büsbütün güçleşmektedir. Pamuğun bu derece pahalı oluşundan küçük üreticinin kazandığı da iddia edilemez. Zira umumiyetle borçlu olan küçük

---

[59] Gıyas Akdeniz, "Harp Ekonomisi ve Dış Ticaretimiz", **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 201.

[60] M. Faik Üstar, "İthalat ve İhracat Bilançomuz", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, Kasım 1951, s. 21.

[61] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 45. Birleşim, 19.02.1951, s. 229; Ziraat Bankasınca sağlanan kredi ile İzmir ve Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri tarafından alınıp stok yapılan pamukların rayiç fiyat ile Sümerbank'a devredilmesi hakkındaki K/836 sayılı Karar, 21 Temmuz 1951'de Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 126-54-8, Tarih: 21.07.1951.

üretici daha ilk etapta pamuğunu elden çıkarmıştır. Bunu bir pamuk yetiştiricisi olan Başbakan bizden daha iyi takdir edecek durumdadır. Tabiri caizse, yüz binlerce köylünün, gömleksiz kalması adına bir avuç büyük pamuk üreticisiyle tüccarı milyoner yapmakta ne gibi millî menfaat sağlandığını, sorumluluk mevkiinde bulunanların millete izah etmesi gerekir. Tütün çalışmalarına kafa yoran Maliye Bakanı'nın bu konuya temastan kaçınmasının sebebi bir türlü anlaşılamamaktadır.[62]

Pamuğa ihraç vergisinin konulmaması ve zengin pamuk üreticisi ve tüccarının gözetilmesi konusunda TBMM'de eleştirilerin yapıldığı bir dönemde, Menderes'in dış satışın gelişmesi için pamuk standardizasyonuna daha da önem vermeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda 1952'de Türk Lif Pamuk Standartları oluşturulmuş ve ilk kez Ticaret Bakanlığına bağlı Standardizasyon Dairesi bünyesinde taşrada pamuk kontrol teşkilatları teşkil edilmiştir. Buna ilave olarak 1953'te ABD'den iki pamuk uzmanının davet edilmesiyle Türkiye'de üretilen mahsullerin standardizasyon, sınıflandırma ve diğer bazı konularında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, Türkiye'de Ege ve Çukurova adı altında iki pamuk üretim bölgesi tespit edilerek standart tip numuneleri hazırlanıp çoğaltılmıştır.[63]

Türk pamuklarını yabancı ülkelerdeki alıcıların ve iç sanayinin ihtiyaçlarına uyacak şekilde standart hale getirmek ve her türlü hile ve tağşişten korumak, bütün vasıfları önceden bilinen ve her zaman rağbet edilen bir mal haline getirmek için standardizasyon çalışmalarına hız kazandırılmıştır. Böylece yabancı piyasalarda ticari güvenirliği artırmak, pamuğun değer ve sürümünü yükseltip, tarımının kalkınma ve inkişafına hizmet etmek ve onu sürekli, emin, bol bir döviz kaynağı haline getirmek için yapılan icraatların gerektireceği masrafları karşılamak üzere Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı bütçesinden ödenekler konulmuştur.[64]

Menderes Döneminde bir yandan pamuk standardizasyon çalışmaları yürütülürken öbür yandan dış ülkelere pamuk ihracına da devam edilmiştir. 30 Haziran 1952'den 28 Şubat 1953'e kadar 1951 yılı mahsulünden sırayla Almanya,

---

[62] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 45. Birleşim, 19.02.1951, s. 230.

[63] Nedim Özbek, "Türk Pamuklarında Standardizasyonun Gelişimi ve Türk Pamuklarının Durumu", http://www.upk.org.tr/User_Files/editor/file/Turk%20Pamuklarinda%20Standardizasyonun%20Gelisimi...pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2020.

[64] TBMM, **Tutanak Dergisi**, **1952 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 20.02.1952, S. Sayısı: 50, TBMM Basımevi, Ankara, 1952, s. 204; Pamuk fiyatlarının düzenlenmesiyle görevlendirilen Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin ellerindeki ürünlerin bu birlikler nezdinde açılan hesaplara intikali hakkındaki K/872 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 26 Ağustos 1952 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 130-67-12, Tarih: 26.08.1952.

İtalya, Fransa, Çekoslovakya, İsveç ve Avusturya'ya yapılan 3.200.700 kg pamuk ihracatı karşılığında 8.144.266 liralık bir gelir elde edilmiştir. Yine 1952 yılı mahsulünden Almanya, Fransa, Çekoslovakya, İtalya, İngiltere, Yugoslavya, Avusturya, İsveç, Finlandiya, Hollanda ve İspanya'ya gerçekleştirilen 12.329.718 kg pamuk ihracatından 28.882.843 liralık döviz elde edilmiştir. Ayrıca 1 Eylül 1953'ten 27 Şubat 1954'e kadar 1952 yılı mahsulünden sırayla Japonya, Polonya ve Fransa'ya 9.116.247 kg pamuk satışından 20.448.101 lira gelir temin edilmiştir. Buna ilave olarak 1953 yılı mahsulünden sırayla Yugoslavya, İsrail, Fransa, İtalya, Lübnan, Çekoslovakya, Finlandiya, Polonya, Macaristan, İngiltere, Almanya, Belçika ve İsviçre'ye yapılan 14.673.036 kg pamuk ihracatı mukabilinde 31.386.541 liralık döviz geliri sağlanmıştır.[65]

Pamuğun fiyat ve diğer sorunları 1953 yılı bütçe görüşmeleri münasebetiyle Türkiye Köylü Partisi namına TBMM'de söz alan Seyhan Milletvekili Dr. Cezmi Türk tarafından gündeme taşınmıştır. Türk'e göre: Pamuk fiyatlarının desteklenerek, teşvik ve himayesinin, türlü baskılara maruz bırakılması, Türk çiftçisine zarar vermiştir. Hükümet, memleket ve millet zararına gözü kapalı ve kör bir pamuk politikası takip etmiştir. Savaşlarda cephelerdeki yaralıları saracak pamuğun bulunamadığı zamanlar unutulmuş veya düşünülememiştir. DP İktidarı zamanında; hele eski bir pamuk üreticisi olan Sayın Adnan Menderes, Başbakanlığa geldikten sonra, ak pamuk, kara bahtından kurtulamamıştır. Bu dönemde pamuk satışları asgari bir fiyat belirlenmeksizin serbest bırakılmıştır. Buna rağmen en az on yıl dış piyasalarla münasebetleri kesilen pamuk üreticileri, Dünya fiyatlarından habersiz kalmıştır. Üretimde önde bulunan Amerika'da bile, pamuğun libresine 32 sent asgari bir fiyat uygulanırken Türkiye'de buna yer verilememiştir. Üstelik 1950'de ABD'de, pamuk rekoltesinin görülmemiş derecede düşük olmasından da çiftçiler haberdar edilmemiştir. Tarım ve Ekonomi Bakanlıkları fiyatlar üzerinde durmamış, sadece pamuklara musallat olan Yeşilkurt zararlısı için başarılı çalışmalar yürütmüştür.[66]

1954 yılı bütçe görüşmelerinde de pamuk sorunlarına değinen Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, Kore Savaşı konjonktüründen yeterince yararlanılamadığını ileri sürmüştür. Türk'e göre: Kore konjonktüründen en

---

[65] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 85-534-5, Tarih: 08.12.1955; Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tarafından pirinç ithalatı da yapılmıştır. Bununla ilgili 30 Nisan 1953 tarihli Kararname için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 132-31-2, Tarih: 30.04.1953.

[66] TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 336; Pamuk ihracında fiyatların önemli oluşu, bu konu ile ilgili kararların yürürlüğe konulmasının da önünü açmıştır. Pamuğun Dünya fiyatlarıyla ahenkli bir seviyede tutulmasını sağlamak üzere alınması gereken tedbirler hakkındaki K/857 sayılı Karar, 17 Şubat 1952'de Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 128-10-1, Tarih: 17.02.1952.

çok istifade edecek malın pamuk olması gerekirdi. Çünkü aynı yıl, Dünya'nın en büyük üretici ve satıcısı bulunan Amerika'da pamuk yetersiz olduğundan fiyatlar yükselmiştir. Geçmiş iktidar zamanında ekilen tarlalar 1950 güzünde mahsullerini verdiğinden, Türkiye o yıl 77.866 ton pamuk ihraç etmiştir. Ancak bilgili ve şuurlu bir fiyat politikası ve rejimi uygulanamadığından bu pamuklardan 195.925.000 liralık bir gelir elde edilebilmiştir.[67] Sözlerinin devamında pamuğun dış ülkelere ihraç fiyatlarıyla ilgili bilgi de veren Cezmi Türk şunları söylemiştir:

> "Pamuk ihraç fiyatları; 1949 da 241 kuruştur. 1950 de 232,5 e inmiştir. Kore konjonktüründen çok istifade edeceğimiz senede pamukları dışarıya ucuz satmışız. 1951 de 387,9 kuruş, 1952 de 281,5 kuruş, 1953 te 220 kuruş, bu sene 215 kuruştur. Görülüyor ki, pamuk mahsulünün harice satışında Hükümetin bir büyük muvaffakiyeti yoktur. Bu arada Kore konjonktürü de kaçırılmıştır."[68]

Menderes'in pamuk fiyatı politikası, iktidarının üçüncü ve dördüncü yılında TBMM'de, muhalefet milletvekilleri tarafından tenkit edilmesine rağmen, Türkiye, artık dış pazarlarda devamlı surette ve bol miktarda hububat, pamuk ve maden satıcısı bir ülke haline gelmiştir. Eskiden önem ve miktar sırasına göre, tütün ve üzüm ihracı başta gelirken, 1953 yılında hububat, pamuk, yağlı tohum ve madenler sıralamada yer almıştır.[69]

Pamuk ihracatında ülkenin ilk sıralarda yer almasında kalite üstünlüğü etkili olmuştur. Türk pamuklarının renk, uzunluk ve dayanıklılık bakımından iyi olması ve bu özelliğini yıldan yıla daha da geliştirmesi, ticari mübadelelerde bulunan ülkelerde bunların revaç bularak kolay pazarlanmasının önünü açmıştır.[70]

Yurt dışına yapılan satışlardan ilki Japonya'ya ikincisi ise Fransa'ya gerçekleştirilmiştir. Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin, Dış Ticaret Dairesi Başkanlığına, 30 Temmuz 1954 tarihinde gönderdiği bilgiye göre, Birliğin Japonya'da üç farklı firmaya ihraç ettiği 12.033.098 kg pamuğun döviz bazında tutarı 9.705.904 dolar, TL bazındaki tutarı ise 27.176.586 lira olmuştur.[71] Yine yapılan anlaşma gereği, Türkiye'den

---

[67] TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 45. Birleşim, 18.02.1954, s. 543.

[68] TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 18.02.1954, s. 552.

[69] TBMM, **Tutanak Dergisi**, **1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 8.

[70] Çağlar, **a.g.e**., s. 157.

[71] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 85-535-5, Tarih: 08.12.1955; Menemen'in Helvacı köyünde pamuk üreticisi ve tüccarı durumunda bulunan Tahsin Tuna, Başbakanlığa gönderdiği 4 Şubat 1953 tarihli bir mektupta, faaliyette bulunan pamuk kontrol teşkilatı ile ilgili

Fransa'ya 1954 yılı içerisinde Dünya fiyatları üzerinden 20 bin ton pamuk, iki ülke kurumunun birbiriyle temasa geçip aralarında tam bir mutabakata varmalarıyla kabul edilmiştir. 10 bin tonluk ilk kısmın sözleşmesi yapılmış, kalan kısmın sözleşmesinin ise yakın zamanda yapılması planlanmıştır.[72]

Pamuğun dış ülkelere yapılan ihracına rağmen zaman zaman iç piyasalarda sorunlar da yaşanmaya başlanmıştır. Aydın pamuk üreticilerinden bir kısmı, içinde bulundukları sıkıntılı durumla ilgili Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndermiştir. Telgrafa göre: pamuk meşakkat ve ağır masraflarla meydana getirilmesine rağmen bu mahsulün ticareti sekteye uğramış, fiyatlar düşük olduğu halde müşterisi çıkmamıştır. Ülkenin belli başlı döviz kayraklarından biri olan bu ürünün mevcut halinin gelecek yıllar için menfi bir durum arz etmesi, fakir çiftçilerin maddi zarara uğramasına yol açacaktır. Bu nedenle bu gidişatın durdurulup, acele bir hal çaresine bakılması zorunludur.[73]

Pamuğun iç piyasada yaşanan sorunlarının Başbakan'a iletildiği süreçte ihraç edilecek ürünlerle ilgili kararlar da yürürlüğe konulmuştur. 1956-1957 ihraç mevsimi döneminde dış ülkelere satılacak pamuklar için fiyat farkı ödenmesi hakkındaki K/1047 sayılı Karar, 5 Ekim 1956 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından yürürlüğe konulmuştur.[74]

---

görüşlerini ileri sürmüştür. Tuna'ya göre: pamuk teşkilatı acemi eksperlerden oluştuğu için birinci kalitedeki bir pamuğa ikinci kalite damgasını vurma hevesindedir. Eksperlerce vurulan tip damgaları, ihracat ve iç satışlarda önem arz etmemekte ve alıcı malı vizite ederek satın alıp, pamuğa kendi vizitesi neticesinde bulduğu tipe göre fiyat vermektedir. Pamuğu çiftçilerden satın alan tüccar ise eksperler nasıl olsa ikinci damgasını vuracaklar diye birinciyi dahi ikinci fiyatına almaktadır. Bu nedenle eksperler sadece limanlarda görevlendirilerek bunların yetkilerinin doğrudan fabrikalara bırakılması gerekmektedir. Tahsin Tuna'nın bu taleplerine karşılık Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Standardizasyon Müdürlüğünün verdiği cevapta; Pamuk kontrollerini yapan eksperlerin sıkı bir kursla yetiştirildiği, kursu başarıyla bitirenlerin ancak eksperlik görevine getirildiği ve bunların da zamanla deneyimlerini artırdığı belirtilmiştir. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 84-533-7, Tarih: 25.03.1953.

[72] "Son Ticaret Anlaşmamız", **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 358; Türkiye'nin 1951, 1952 ve 1953 yıllarında Almanya, Fransa, İtalya ve Yugoslavya'ya ihraç ettiği pamuğun miktar, tutar, kilogram fiyatı ve ihraç yüzdeleri için Bk. Celal Tarıman, "Türkiye'de Pamuk", **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 3-4.

[73] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 20-112-19, Tarih: 04.02.1956.

[74] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 144-82-10, Tarih: 05.10.1956; 9 Temmuz 1956 tarih ve 6787 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında İmzalanan Orta Vadeli Pamuk ve Buğday Anlaşmasına Mütedair Protokolün Kabulü Hakkında Kanun*un ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 38, 09.07.1956, s. 1129-1130; **Resmî Gazete**, Sayı: 9359, 16 Temmuz 1956.

Tablo 4'te 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de borsada pamuk toptan yıllık ortalama fiyatları kg/kuruş cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 4. Türkiye'de Borsada Pamuk Toptan Yıllık Ortalama Fiyatları (1950-1960)

Şehirler		1950 (Krş.)	1951 (Krş.)	1952 (Krş.)	1953 (Krş.)	1954 (Krş.)	1955 (Krş.)	1956 (Krş.)	1957 (Krş.)	1958 (Krş.)	1959 (Krş.)	1960 (Krş.)
Adana	Akala-I	285.12	374.40	240.99	200.47	240.69	300.11	301.81	429.53	432.33	460.00	507.77
	Akala-II	228.95	366.97	217.79	184.21	216.05	294.19	278.12	304.58	411.09	437.64	497.08
Denizli (Çiğitli)		117.41	150.05	79.81	81.41	91.42	113.63	121.59	185.00	186.70	190.70	223.06
Elazığ (Akala)		319.90	410.30	248.50	184.42	211.00	280.54	307.95	362.86	400.50	457.85	502.24
İzmir (Akala)		340.13	423.04	276.92	227.40	268.86	319.07	316.34	410.94	470.20	460.00	561.55
Manisa (Çiğitli)		107.83	138.84	87.69	79.70	96.52	125.77	123.49	164.14	208.00	213.67	233.08
Mersin Akala-I		234.58	331.27	229.78	200.87	231.92	287.14	288.00	378.01	486.77	450.76	454.83

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 361; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara, 1960, s. 360.

Tablo 4'e göre, 1950 yılı Türkiye borsasında pamuk toptan yıllık ortalama fiyatlarında 340.13 kuruşla İzmir Akalası ilk sırada yer alırken, bunu 319.90 kuruşla Elazığ Akalası, 285.12 kuruşla Adana Akala-I'i, 234.58 kuruşla Mersin Akala-I'i, 228.95 kuruşla Adana Akala II'si, 117.41 kuruşla Denizli Çiğitlisi ve 107.83 kuruşla Manisa Çiğitlisi izlemektedir. 1960 yılına gelindiğinde pamuk yıllık toptan ortalama fiyatları değişiklik arz etmiştir. Buna göre aynı yılda 561.55 kuruşla yine İzmir Akalası ilk sırada yer alırken, bunu 507.77 kuruşla Adana Akala-I'i, 502.24 kuruşla Elazığ Akalası, 497.08 kuruşla Adana Akala II'si, 454.83 kuruşla Mersin Akala-I'i, 233.08 kuruşla Manisa Çiğitlisi ve 223.06 kuruşla Denizli Çiğitlisi izlemiştir.

Tablo 5'de 15 Eylül 1953 tarihi itibariyle Türkiye'den dış ülkelere yapılan pamuk ihracat miktar ve tutarları gösterilmiştir.

Tablo 5. Türkiye'de Pamuk İhracatı (15 Eylül 1953)

Ülkeler	**İhracat Miktarı (Kg)**	**İhracat Tutarı (TL)**
B. Almanya	27.791.899	63.071.328
İtalya	22.599.450	49.504.832
Fransa	15.350.251	34.135.615
Macaristan	6.904.499	16.018.494
Japonya	6.544.458	14.502.696
Çekoslovakya	5.479.731	12.190.539
Yugoslavya	4.574.748	10.694.005
Polonya	2.392.757	5.343.834
Finlandiya	1.728.771	4.280.033

Avusturya	1.606.052	3.699.410
Hollanda	1.459.862	3.304.986
İsrail	937.965	2.011.368
İsveç	932.671	2.180.786
İngiltere	797.482	1.652.330
İspanya	504.991	1.402.051
Belçika	351.937	765.245
Danimarka	20.000	41.712
İsviçre	10.000	22.400
Toplam	**99.987.524**	**224.821.664**

Kaynak: **BCA**, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 85-534-5, Tarih: 08.12.1955.

Tablo 5'e göre: 15 Eylül 1953 tarihi itibariyle Türkiye'den 18 ülkeye yapılan 99.987.524 kg pamuk ihracatından 224.821.664 liralık bir gelir temin edilmiştir. Bu satışta 27.791.899 kg ve 63.071.328 lira ile Batı Almanya başta yer alırken, bunu 22.599.450 kg ve 49.504.832 lira ile İtalya, 15.350.251 kg ve 34.135.615 lira ile Fransa, 6.904.499 kg ve 16.018.494 lira ile Macaristan takip etmiştir.

Böylece sadece bu dört ülkeye yapılan toplamda 72.646.099 kg'lık pamuk satışından 162.730.269 liralık bir gelir temin edilmiştir.

Dış ülkelere pamuk satışında bu ürünle ilgili yapılan protokollerin etkili olduğu bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ile Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti arasında 8 Mayıs 1955 tarihinde Belgrad'da imzalanan *Orta Vadeli Pamuk ve Buğday Anlaşması* hakkındaki protokolün onayı, 5449 sayılı kanunla süresi uzatılan 4582 sayılı Yasanın birinci maddesine uygun olarak 11 Haziran 1955'te Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.[75]

Ayrıca pamuk ticaretinin geliştirilmesine çeşitli Kararların yürürlüğe girmesi de etki etmiştir. İzmir ve Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin pamuk, çekirdeksiz kuru üzüm ve incir müdahale alımında bulunmakla görevlendirilmesi hakkındaki K/100 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 23 Aralık 1955'te Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.[76]

---

[75] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 140-65-20, Tarih: 11.06.1955; 5 Haziran 1944 tarih ve 4582 sayılı Kanun ile 2 Aralık 1949 tarih ve 5449 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 26, 05.06.1944, s. 599; **Resmi Gazete**, Sayı: 5729, 13 Haziran 1944; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 02.12.1949, s. 60; **Resmi Gazete**, Sayı: 7374, 8 Aralık 1949.

[76] K/100 sayılı Kararın ayrıntıları için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 141-106-6, Tarih: 23.12.1955.

Kuru üzüm, incir ve pamuğun müdahale alımında bulunmak üzere İzmir Üzüm, İncir, Pamuk ve Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin görevlendirilmesi hakkındaki K/1107 sayılı kararın yürürlüğe konulması ise 13 Ağustos 1957'de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.[77]

Pamuk ticaretiyle ilgili başka kararların da yürürlüğe girdiği kabul edilmektedir. 1957-1958 mevsiminde İzmir Pamuk Satış Kooperatifleri Birliğiyle Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tarafından ihraç edilecek pamuklar için ödenecek fiyat farklarının, Milli Korunma hesaplarından mahsubu hakkındaki K/1122 sayılı kararın yürürlüğe konulması, 14 Kasım 1957'de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.[78]

Menderes Döneminde pamuk alım satımına yönelik yapılan çalışmaların yanı sıra bu mahsulle ilgili toplantılar da tertip edilmiştir. 15 Mart 1951'de Ankara'da düzenlenen toplantıda pamuğun ekim, üretim, ihracat ve iç piyasa durumunu istişare edip değerlendirmek amacıyla Tarım Bakanlığınca davet edilen üyeler tarafından görüşmelere başlanmıştır. Çukurova Tarım Satış Kooperatifi Müdürü İrfan Ülkü'nün başkanlık ettiği toplantıda, Sümerbank Nazilli Basma Sanayi Müessesesi Müdürü Fazlı Turga tarafından hazırlanan rapor okunarak Tarım Bakanlığına sunulması kararlaştırılmıştır. Rapora göre: 1948-1949 yılında lisanslı olarak serbest satışa sunulan pamukların, 1949-1950 yıllarında ihracatının tamamen serbest bırakılması, üretimi teşvik ederek, artışlar yaşanmasına yol açmıştır. ABD'nin pamuk ekimini bir önceki yıla göre sınırlandırması ve kuraklığın üretimi etkilemesinin yanı sıra aynı ülkenin yaptığı stokun Dünya ihtiyacını karşılayamaz durumuna gelmesi, 1950-1951 satış kampanyasında Türk pamuklarının dış pazarlarda yüksek fiyatlarda alıcı bulmasını sağlamıştır. Ocak 1951 sonuna kadar yapılan 63.900 ton pamuk satışından 220.000.000 lira gelir sağlandığı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından tespit edilmiştir. Fiyatlar kampanya başından itibaren tedricen yükselmiş ve ekim başında Dünya ortalamaları üzerine çıkarak Şubat 1951'de 650-730 kuruş arasında yer almıştır. Bu nedenle 1951-1952 yılı ekim hazırlıkları bir önceki yıla göre her bölgede önemli oranda artmıştır. 1947-1948 Döneminde genel ekim alanının 1951 yılında daha da yükseldiği dikkate alınırsa, bir sonraki yıl pamuk üretiminin 152.000 tona yani 760 bin balyaya yükseleceği tahmin edilmektedir.[79]

---

[77] K/1107 sayılı Kararla ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 146-40-1, Tarih: 13.08.1957.

[78] **BCA**, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 147-57-11, Tarih: 14.11.1957.

[79] "Pamuk Kongresi", **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 81.

Raporda, çırçır sanayinin mevcut durumunun geliştirilmesine de temas edilmiştir. Buna göre: pamuk üretiminin artışı oranında çırçır sanayi de gelişmekte, Ege ve Çukurova bölgelerinde yeni tesisler meydana getirilmektedir. Bu tesisler arasında Rollergin çırçırları çoğunluğu teşkil etse de Sawgin'le de kurulan tesisler göze çarpmaktadır. İtinalı biçimde kullanılması şartıyla Sawgin tesislerinin avantajları da bulunmaktadır. Bu tesisler: pamuğun tek biçimliliği, işletme randımanının yüksekliği, satışa daha emniyetli sunulabilir olması, işletme masraflarının işçi tasarruflarıyla azaltılması ve pembe kurt haşeratı sürfelerini çırçırlama esnasında daha fazla ortadan kaldırabilmesi bakımından Rollergin'e nazaran avantajlı durumdadır. Ancak, Sawginler uzman kişiler tarafından kullanılmadıkları sürece Rollergin veriminin altına düşmektedir. Ayrıca pamuğun fazla temizlenmesinden kaynaklanan randıman noksanlığı nedeniyle de üretimde %5 ile %6 oranında bir kaybın yaşanması mümkün hale gelmiştir. Bu bakımdan kurutma tertibatından geçirilmeden veya çiğitli yaş pamukların tavlanması ve havalandırılması tamamlanmadan Sawginle işlenmesi, pamuğun satılamayacak bir duruma düşmesine yol açabilir. Türkiye'de çırçır sanayine uygun makineler yapılmaya başlanmış, özellikle İzmir ve Adana'da çok sayıda Rollergin makineleri imal edilmiştir. Bu makinelerin Tarım Bakanlığı kontrolünden geçirilerek piyasaya sürülmesi, pamuk mahsulünün korunması bakımından önem arz etmektedir.[80]

Raporda Türk pamuklarının tasnif ve standardizasyonuyla ilgili bilgilere de değinilmiştir. Bu bilgilere göre: pamukların standardizasyonundan önce tipleştirilerek satışa sunulması, bir yıl süreyle yürürlüğe girmesi geciken 10733 sayılı kararname ile sağlanmıştır. Bu kararnamenin uygulanmasıyla pamuğu usulüyle yetiştirme, düzenli toplama, nizami şekilde çırçırlama ve presleme konularına özen gösterilmiş, tarım alanlarının daha fazla genişlemesi, tohum türlerinin koruyucu tedbirlerle ıslahı da, devam ettirilerek tipleştirmenin standardizasyon kadar geliştirilmesinin mümkün hale getirilebilmesi düşünülmüştür. Bu sebeple Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, Marshall Yardımından da faydalanarak iki ABD'li uzman nezaretinde 60-70 kişilik bir grubu üç aylık eğitim, bir aylık da staj çalışmasıyla eksper yetiştirmeye karar vermiştir.[81]

---

[80] "Pamuk Kongresi", s. 83; 1952 ve 1960 yıllarında kullanılan pamuk mibzeri sayıları için Bk. İGM, **İstatistik Yıllığı 1952**, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 281; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968**, Yayın No: 580, Ankara, 1968, s. 183.

[81] "Pamuk Kongresi", s. 83-84.

Sonuç

Adnan Menderes Hükümetinin kuruluşunun ardından Türkiye'de pamuk üretimi ve ticareti konusunda yeni bir dönemin başladığı, bu alanlarda yaşanan gelişmelerden anlaşılmaktadır. İlk etapta pamuk zararlılarından olan yeşil ve pembe kurdun mücadelesinde kullanılmak üzere yabancı ülkelerden getirilen DDT preparatının gümrük ve ithalat vergilerinden muaf tutulduğu görülmektedir. Bu sayede pamuk haşereleriyle yapılan mücadelede başarı sağlanmasının üretimde artışlar meydana getirdiği bilinen bir gerçek haline gelmiştir.

Menderes Döneminde, Türk Mühendisleri tarafından pamuğu çekirdeğinden ayırmada kullanılan çırçır makinelerinin geliştirilmesi yolunda yürütülen çalışmalar semeresini vermiş, İzmir Basmane'de özellik, kalite, hız ve fiyat bakımından Dünya'daki emsalleriyle rekabet edebilecek tek bıçaklı bir Rollergin çırçır makinesi imal edilmiştir. Ayrıca Mersin'de pamuk tohumunu ayırmada kullanılan kapasitesi yüksek yeni bir selektör üretimi, maliyet fiyatlarını düşürmüştür. Sermayesi yerli, Türk mühendisleri tarafından imal edilen bu çırçır makinelerinin dış ülkelere ihraç edilmeye başlanması, milli ekonomiye gelir kazandırılması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Bu dönemde pamuk üretiminde Dünyada ilk sıralarda yer alan Türkiye'de, bilhassa Ege ve Çukurova bölgelerinde ekimde motorlu araçların kullanılması, rekolte artışlarının yaşanmasına yol açmıştır. Çiftçilerin tarlaları modern tarım aletleriyle ekime hazırlamasının yanı sıra, nitelikli tohum temini, sulama, zararlılarla yapılan mücadele ve tarım kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde ihracatın serbest bırakılması gibi etkenler, pamuk üretiminde yaşanan artışın diğer nedenleri arasında yerini almıştır.

Menderes iktidarı döneminde motorlu araçların kullanılması aynı zamanda ekim alanlarının genişlemesine de neden olmuştur. Ekim sahası ve üretim artışının, pamuk gelirini de yükseltmesi, istihsalden ihracata kadar birçok sektörde yeni iş imkânlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ekim alanlarının genişletilmesi, birçok pamuk işçinin çalıştırılmasına ön ayak olurken yeni çırçır fabrikalarının kuruluşu ve ulaşım ağının yaygınlaştırılmasının da önünü açmıştır. Bilhassa Adana, Aydın, Manisa, İzmir, Hatay ve İçel'in pamuk üretiminde ilk sıralarda yer alması, bu şehirlerin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Bu dönemde pamuk üretiminin yanı sıra ticaretinin de önemli bir noktaya geldiği, 1950'de ihracat malları arasında %26,48 oranı ile bu ürünün tütünün önünde ilk sıraya yerleşmesinden anlaşılmaktadır. Dahası bu mahsulü standart hale getirip, niteliğini korumak ve bütün vasıfları bilinip

rağbet edilen bir meta haline getirmek amacıyla standardizasyon çalışmalarına da hız verilmiştir. Bu çalışmalar sayesinde Türk pamuğu Dünya'da rağbet edilen ve hatırı sayılan bir ihracat ürünü haline gelmiştir.

1953 yılının son çeyreğe itibariyle Türkiye'den 18 ülkeye yapılan pamuk ihracatında Batı Almanya başta yer alırken, bunu İtalya, Fransa, Macaristan, Japonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Polonya sırayla takip etmiştir. Pamuğun dış ülkelere ihracı ülkenin gelir düzeyinin yükseltilmesine ön ayak olmasının yanı sıra yatırımların artırılmasına da imkân tanımıştır. Ayrıca bu mahsulle ilgili Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulan çeşitli Kararlar, pamuk ticaretinin geliştirilmesi yönünde yapılan çalışmaların başında yer almıştır.

Menderes Döneminde pamuk ticaretine önem verilmesi konusunda yapılan faaliyetlerle birlikte bu ürünün sorunlarının giderilmesine yönelik toplantılar da düzenlenmiştir. 1951 yılı mart ayı ortalarında Ankara'da tertip edilen toplantıda pamuğun üretim, ticaret ve iç piyasa durumu ele alınmıştır. Çukurova Tarım Satış Kooperatifi Müdürü İrfan Ülkü'nün başkanlığında yürütülen çalışmalarda, Sümerbank Nazilli Basma Sanayi Kurumu Müdürü Fazlı Turga'nın hazırladığı rapor okunup Tarım Bakanlığına takdim edilmiştir. Gerçekleştirilen bu toplantılar sayesinde pamukla ilgili bütün problemler enine boyuna tartışılarak çözüm yolları aranmıştır.

Sonuç itibariyle ülkenin çeşitli yörelerinde yetiştirilen pamuğun üretim ve ticaretiyle önemli bir sektör haline geldiği, çiftçi ve tüccarın bu alanda istihdam edilip gelirlerini yükseltmesinden anlaşılmaktadır. Dahası iç tüketimin üretimle karşılanması, dış ülkelere gidecek döviz kaynaklarının yurt içinde kalarak yatırımlara harcanmasına imkân tanırken, ihracıyla Türkiye'ye mali destek temin etmesi, pamuğun millî ekonomiye ne kadar önemli katkılar sağladığı gerçeğini ortaya koyması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

TBMM Kanunlar Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) Yayınları

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Ayın Tarihi

Kitaplar

Afetinan, Ayşe, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933; Raporlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

Aktan, Reşat, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.Arar, İsmail, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Sükan, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960**, Kültür Ofset Yayınları, Ankara, 1991.

Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, **Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor**, Ankara, 1964.

Yurtoğlu, Nadir, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

Zincirli, Öncel, **Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi**, Ankara, 1994.

Makaleler

"Adana Pamuklarını Ziraat Bankası Satın Alıyor", **Yeni Asır**, 20 Eylül 1939, No: 10242. s. 3.

"Ağustos 1934 Ayında Türkiye'de Pamuk Vaziyeti", **Hâkimiyeti Milliye**, 21 Eylül 1934, No: 4729, s. 4.

Akdeniz, Gıyas, "Harp Ekonomisi ve Dış Ticaretimiz", **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 200-202.

Başal, Hüseyin, "Türkiye'de Pamuk Tarımı", **Türktob Dergisi**, S. 21, Yıl: Nisan 2017, s. 6-11.

"Başvekilin İktisadi Gelişmeyi Açıklayan Basın Toplantısı", **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 35-36.

Bilgiç, Kemal, "Pamukçuluğumuzun İstikbali", **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, 1 Eylül 1952, s. 53-55.

Bilkur, Şefik, "İktisadi Gelişmemize Ait Birkaç Rakam", **Türk Ekonomisi**, S. 111, Yıl: 10, Eylül 1952, s. 261-263.

Burhaneddin Ali, "Vaziyet Fena Değil", **Yarın**, 15 Ağustos 1931, No: 593, s. 3.

Büktaş, Bülent, "Dünya Pamuk Krizi", **Türk Ekonomisi**, S. 91, Yıl: 9, Ocak 1951, s. 11-13.

Çağlar, Kerim Ömer, "Pamukçuluğumuz ve Gelişmesi İçin Alınan Tedbirler", **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12 Mayıs 1954, s. 157-158.

Doğukan, Suphi Rıza, "Türkiye'de Pamuk-III", **İktisadi Yürüyüş**, C. 3, S. 31, Yıl: 2, 16 Mart 1941, s. 11.

"Ekonomik Haberler", **Münakaşa**, 23 Haziran 1940, No: 1459, s. 1.

"Ekonomi ve Ticaret Bakanı'nın Beyanatı", **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 73-75.

"Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S.107, Yıl: 10, Mayıs 1952, s.131-136.

"El İşi Sergisi Niçin Kuruluyor?", **Akşam**, 27 Eylül 1936, No: 6446, s. 7.

Erkmen, Muhlis, "Saban Başına", **İktisadi Yürüyüş**, S. 9, Yıl: 1, 15 Nisan 1940, s. 6-7.

Görkey, Selman, "En Mühim İhraç Maddelerimiz Olan Pamuklarımız ve Batı Almanya", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 282, Yıl: 12, 31 Ekim 1951, s. 4, 14-15, 18, 30.

Günver, Nizamettin, "Yurdumuzda Pamuk", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, Aralık 1951, s. 4, 20.

"Hükümet Pamuk Mubayaasına Başladı", **Türk Dili**, 20 Eylül 1939, No: 2486, s. 2.

"Iğdır Pamuk Ovasını Sulayacak Kanala İlk Kazma Vuruldu", **Doğu**, 17 Eylül 1938, No: 245, s. 1, 3.

İnalcık, Halil, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, C. XXIV, S. 93, Yıl: Ocak 1960, s. 45-102.

_____, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 1-66.

"İplik Darlığı Devam Ediyor", **Haber**, 2 Ekim 1940, No: 3097, s. 2.

" İplik ve Mensucat Fabrikalarındaki Pamuklara Hükümetçe El Kondu", **Bugün**, 2 Ekim 1941, No: 336, s. 1.

"Japonya'ya Pamuk Satıyoruz", **İzmir Postası**, 18 Eylül 1934, No: 4008, s. 4.

Keyder, Beysan, "Çukurova'da Sanayi Hareketleri", **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 368-369.

"Meclis Bayar'ın Nutku ile Açıldı", **Vatan**, 2 Kasım 1952, No: 4118, s. 4.

Olsen, Habil K.H., "Hububat Müstahsili Olarak Türkiye", Çev. A. Fethi Açıl, **Ziraat Dergisi**, S. 131, Yıl: 15, Mart 1955, s. 45.

Öcal Fatih Mehmet, Altıntaş Kıvanç, "Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerindeki Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 15, Yıl: 8, Ağustos 2008, s. 2066-2092.

"Pamuk Fiyatları", **Son Posta**, 16 Eylül 1942, No: 4350, s. 1, 5.

"Pamuk Fiyatları", **Yenigün**, 4 Ekim 1939, No: 2296, s. 1.

"Pamuk İpliği Buhranı Tevlit Edilmiş", **Tasviri Efkâr**, 20 Eylül 1940, No: 4491-135, s. 2.

"Pamuk İstihsalatımız Artırılacak", **Kurun**, 22 Eylül 1935, No: 6358-298, s. 4.

"Pamuk Kongresi", **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 81-84.

"Pamuklu Mensucat İthali", **İkdam**, 12 Ağustos 1939, No: 23300, s. 7.

"Pamuk Mubayaası", **Yeni Sabah**, 4 Ekim 1939, No: 512, s. 7.

"Pamuk Standardizasyonu", **Tan**, 26 Eylül 1942, No: 2553, s. 2.

"Pamuk Tozunun Kilosu 60 Kuruş", **Türk Sözü**, 30 Eylül 1942, No: 5518, s. 1.

Pınar, Vedat, "Ziraî Kalkınma", **Tarım Davaları**, S. 14, Yıl: 2, Haziran 1953, s. 7.

Sabır Emel Ceyhun, Güzel Gülten, "Türkiye'de Pamuğun Standardizasyonu: Genel Bakış ve Son Durum", **Çukurova Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 1-2, Yıl: 2010, s. 1-16.

"Sanayicilere Pamuk İpliği Verilecek", **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1947, No: 8352, s. 2.

Seyda, Mahmut, "Karşılıklı Ticaret Münasebetlerimize Bir Bakış", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, Kasım 1951, s. 7, 9, 36.

"Son Ticaret Anlaşmamız", **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 357-360.

"Şiddetli Bir Dolu Yağmuru Altı Bin Dönümlük Pamuğu Harap Etti", **Son Dakika**, 2 Ekim 1939, No: 32, s. 1.

Tarıman, Celal, "Türkiye'de Pamuk", **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 1-4.

Tataç, Ziya, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 32, Yıl: 4, Şubat 1946, s. 59-60.

_____, "Olaylara Bakış, Ocak 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S.104, Yıl: 10, Şubat 1952, s. 57-61.

_____, "Olaylara Bakış, Nisan 1953, Ticaret Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953, s. 181-184.

_____, "Olaylara Bakış, Eylül 1953, Ziraat Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 338-346.

"Temiz Pamuklar", **Savaş**, 19 Eylül 1934, No: 262, s. 1.

Turgay, Necati, "Milli Gelir Kaynaklarımızdan Biri: Pamukçuluğumuz", **İktisadi Yürüyüş**, 29 Ekim 1942 Tarihli Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 9, 69.

Uğur Muvaffak, Ülkü İrfan, "Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri; 1949 ve 1950 Yılı Çalışmaları Hakkında Rapor", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 267, Yıl: 12, 15 Şubat 1951, s. 11-13, 16.

Üstar, M. Faik, "Fiyat ve Stok Durumumuz", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 6, 22.

_____, "İhracat Maddeleri Yükseliyor", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 266, Yıl: 12, 31 Ocak 1951, s. 18.

_____, "Pamuk, Tiftik ve Yapağıya Talep Azalmıştır", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 267, Yıl: 12, 15 Şubat 1951, s. 18.

_____, "Mahsul Vaziyeti İyi Gitmektedir", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 282, Yıl: 12, 31 Ekim 1951, s. 31.

_____, "İthalat ve İhracat Bilançomuz", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, Kasım 1951, s. 5, 21.

Yazman, Aslan Tufan, "Beyaz Altın", **İktisadi Yürüyüş**, C. 2, S. 20, Yıl: 1, 16 Eylül 1940, s. 1.

"Yerli Pamuk İşleyen Fabrikalar", **Son Telgraf**, 17 Eylül 1937, No: 507-93-93, s. 3.

Yurtoğlu, Nadir, "Cumhuriyet Dönemi Ziraatta Makineleşme Sürecinde Türkiye Zirai Donatım Kurumunun (TZDK) Yeri ve Önemi (1943-1960)", **Tarih Okulu Dergisi**, S. 29, Yıl: Mart 2018, s. 277-312.

_____, "İnönü Döneminde Türkiye'de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)", **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Belgi Dergisi**, C. 1, S. 19, Yıl: Kış 2020, s. 1830-1858.

"Ziraat Bankası Çukurova'da Pamuk Alıyor", **Vakit**, 29 Eylül 1939, No: 7793, s. 3

"Ziraat Bankası Çukurova'da Pamuk Almaya Başladı", **Ulus**, 20 Eylül 1939, s. 2.

"Ziraat Bankası Çukurova'da Pamuk Mubayaasına Başladı", **Yeni Mersin**, 20 Eylül 1939, No: 3398, s. 2.

"Ziraat Bankası Çukurova'dan Pamuk Satın Almaya başladı", **Aydın**, 20 Eylül 1939, No: 637, s. 1.

"Ziraat Bankası Pamuk Alıyor", **Ulus Sesi**, 20 Eylül 1939, No: 1331, s. 1.

Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

Açık Söz (27 Eylül 1936)

Akşam (27 Eylül 1936)

Anadolu (22 Eylül 1941)

Aydın (20 Eylül 1939)

Bugün (2 Ekim 1941)

Cumhuriyet (17 Kasım 1947)

Doğu (17 Eylül 1938)

En Son Dakika (15 Eylül 1941)

En Son Havadis (30 Eylül 1941)

Haber (2 Ekim 1940)

Hakikat (30 Eylül 1940)

Hâkimiyeti Milliye (21 Eylül 1934)

İkdam (12 Ağustos 1939)

İzmir Postası (18 Eylül 1934)

Kurun (22 Eylül 1935)

Milliyet (20 Eylül 1929)

Münakaşa (23 Haziran 1940)

Savaş (19 Eylül 1934)

Son Dakika (2 Ekim 1939)

Son Posta (16 Eylül 1942)

Son Telgraf (17 Eylül 1937)

Tan (26 Eylül 1942)

Tasviri Efkâr (20 Eylül 1940)

Türk Dili (20 Eylül 1939)

Türk Sözü (30 Eylül 1942)

Ulus (20 Eylül 1939)

Ulus Sesi (20 Eylül 1939)

Vakit (29 Eylül 1939)

Vatan (2 Kasım 1952)

Yarın (15 Ağustos 1931)

Yeni Asır (20 Eylül 1939-7 Şubat 1951)

Yenigün (4 Ekim 1939)

Yeni İstanbul (24 Mayıs 1954)

Yeni Mersin (20 Eylül 1939)

Yeni Sabah (4 Ekim 1939)

2. Dergiler

Belgi Dergisi (2020)

Belleten (1960)

Çukurova Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi (2010)

İktisadi Yürüyüş (1940-1951)

ODTÜ Gelişme Dergisi (1979)

OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi (2008)

Tarih Okulu Dergisi (2018)

Tarım Davaları (1953)

Tarım Dergisi (1952)

Türk Ekonomisi (1946-1954)

Türktob Dergisi (2017)

Ziraat Dergisi (1955)

Tezler

Aydın, Adnan, **Türkiye'de Tescillenmiş Bazı Ticari Pamuk Çeşitlerinin Moleküler Karakterizasyonu Üzerine Bir Araştırma**, Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2018.

Damlıbağ, Fatih, **Osmanlı Devletinde İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Evin, Bayram, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova'da Pamuk Üretimi (1850-1900)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2016.

Yaşar, Mustafa, **Pamukta Türler Arası (Gossypium Hirsutum L. ve Gossypium Barbadense L.) Melezleme ile Verim ve Lif Teknolojik Özelliklerinin**

Genetik Analizi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır, 2018.

İnternet Kaynakları

Özbek, Nedim, "Türk Pamuklarında Standardizasyonun Gelişimi ve Türk Pamuklarının Durumu", http://www.upk.org.tr/User_Files/editor/file/Turk%20Pamuklarinda%20Standardizasyonun%20Gelisimi...pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2020.